

РОЗДІЛ 7

**ГАЛИЦЬКА ТА ВОЛИНСЬКА ЕЛІТИ НА
БЕНКЕТАХ І ПОЛЮВАННЯХ XII–XIV СТОЛІТЬ**

Дослідження історії українського середньовіччя, відповідно до збережених літописних канонів, насамперед пов'язують із війнами, походами, маневреними політичними комбінаціями, династичними суперечками та іншими виявами тогочасного багатомірного життя еліти. На відміну від європейських нобілів, повсякденне життя яких уже тривалий час становить окреме велике дослідницьке питання, в українських реаліях до такої проблематики усе ще не прийнято звертатися, хоча цілком очевидно, що бояри та князі як представники суспільного прошарку «людей меча» зналися на розвагах не менше, ніж тогочасні європейські рицарі та королі. Повсякденність руської еліти, звільнена від стереотипного сприйняття другорядності, перетворилася на актуальний тренд для подальших наукових пошуків та інтерпретацій.

Аналіз доступних джерел, пошук відповідних згадок та їх трактування – важливі складові цього процесу, що дасть змогу по-новому оцінити окремі елементи буття представників військового стану Галицького князівства та Волині. Для цього існує актуальна потреба звернути увагу на такі об'єкти, як бенкети і полювання – класичні розваги європейської середньовічної еліти, які часто у свідомості воїнів виступали нероздільно. У європейських романах образ типового рицаря обов'язково складався із таких компонентів, як полювання, військові ігри та веселі бенкетування у колі товаришів. Відтак важливо визначити, наскільки така поведінка була поширена серед руської військової еліти.

Українські дослідники, які вивчили різні прояви дружинної культури у Русі, основну увагу звертали на аналіз бенкетів X–XII ст.*,

* Таке зацікавлення зумовлене широкими та контрастними описами бенкетів у руських джерелах. З одного боку, літописні оповіді X–XII ст. багаті на конкретні деталі проведення бенкетів (як-от описи харчування на них, кінних змагань, що супроводжувалися бенкетом, присутність скоморохів). З іншого – через те, що ці джерела належать до різних типів: 1. Літописи. 2. Агіографічна література («Житіє св. Феодосія Печерського», «Житіє св. Ісаакія»,

епізодично згадуючи про особливість бенкетів, проведених у Галичі¹. Основна увага вчених була звернена на аналіз застіль, пов'язані

твори Кирила Туровського тощо). 3. Юридичні пам'ятки («Руська Правда» та інші джерела, що мають зв'язок із «Рускою Правдою»), багаті на контрастні твердження, які привертають увагу дослідників. Очевидно, що в агіографічній літературі містяться засудження проведення застіль та інших розваг; водночас, руський книжник стримано ставився до бенкетів та згадував їх не тільки у контексті несхвальних оповідей, а й зважаючи на самоствердження князів та легітимізації влади.

¹ Грушевський М. Очерки истории Киевской земли от смерти Ярослава Мудрого до конца XIV столетия. Киев, 1891. С. 154; Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ, 1992. Т. 2: XI–XIII вік. С. 471–472; Попович М. Нарис історії культури України, Київ. 1998. С. 71–87; Моця О. Замки Київської Русі як соціальний тип поселень. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2000. Вип. 1. С. 23–24; Моця О. Замки Київської Русі як соціальний тип поселень. *Історія України*. 2001. № 4(222). С. 1–3; Моця О. Про відмінності давньоруської Півночі від Півдня. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2004. Вип. 4. С. 100; Ричка В. Вся королівська рать (влада Київської Русі). Київ, 2009. С. 69.

Микола Котляр дослідив, який дослідив особливості організації бенкетів княжої доби: Котляр М. Феномен княжого двору у Русі. *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 51–64; Котляр М. Церемоніал, етикет і розваги княжого дому Романовичів. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2006. Вип. 6. С. 155–176; Котляр М. Княжа служба в Київській Русі. Київ, 2009. 251 с.

Водночас у сучасних наукових студіях тема бенкетів також неодноразово актуалізується: Зубашевський Н. Еволюція ранньодержавного інституту руського полюддя в період реформ княгині Ольги: трактування літописних повідомлень. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. № 45; Паршин І. Хроніка Іоанна з Віртентура (Іоанна Віртондуранського) як джерело до історії Галицько-Волинської Русі першої половини XIV ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2014. Вип. 17–18. С. 74; Руднік Д. Боярство Південно-Західної Русі. XI–XIV ст. Старобільськ, 2018. 313 с.; Роменський А. Перечитуючи Тітмара Мерзебурзького: *lumborum venereum* та інші хиби князя Володимира. *Давнина. Харківський історико-археологічний щорічник*. 2019. С. 20–25; Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.; Войтович Л. Загадки австрійського вузла (1272–1278): Лев Данилович, Ласло IV, Пшемисл II Оттокар, Рудольф Габсбург і польські князі. *Проблеми слов'язнознавства*. 2012. Вип. 61. С. 11–22; Войтович Л. Угорська політика галицьких князів часів Данила Романовича і Лева Даниловича (1205–1301). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 83–100; Ричка В. «Веселиє Русі...»: Пияцтво як суспільний феномен Давньоруської держави. *Український історичний журнал*. 2020. Ч. 2. С. 46–59; Меренюк Х. «Релігійний» та «політичний»: бенкети у Русі як особлива форма соціальної комунікації. *Феномен*

них із змовами проти Данила та Василька, подекуди ігноруючи літописні згадки про інші бенкети та веселощі у час розквіту держави Романовичів. Водночас тема полювання в українській історіографії не так давно актуалізована². Переважно ця тема звернена до аналізу

Європи: парадигми розвитку та глобальні трансформації. Львів, 2020. С. 11–17.

² Для вивчення теми полювань у Русі важливу роль відіграють праці Володимира Мавродіна (Мавродин В. О роли охоты и рыбной ловли в хозяйстве восточных славян. *Проблемы отечественной и всеобщей истории*. 1976. Вып. 3. С. 79–86; Мавродин В. Охота в Киевской Руси. *Охотничьи просторы*. 1962. № 18. С. 203–220; Мавродин В. Охота на редких животных в Древней Руси. *Охота и охотничье хозяйство*). 1965. № 5. С. 57–58. Проте ці праці є загальними, та переважно акцентують увагу на полюванні східних слов'ян та Русі до XII ст. Водночас окремі згадки про полювання галицьких та волинських князів містяться у працях М. Котляра (Княжа служба в Київській Русі. С. 247–250). Детальніше проблематика представлена у працях Володимира Рички (Ричка В. Князівські лови як соціальний феномен Київської Русі. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*. 2002. Вип. 1. С. 13–21). Також останніми важливими роботами, у яких проаналізовано природні багатства галицької та волинської землі, утім і у контексті мисливства, є студії Юрія Гудими: Гудима Ю. Природне середовище у викладі холмського літопису короля Данила Романовича та його володимирського продовження: ліси й озера. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 13. С. 120–127; Гудима Ю. Історична геоморфологія і територія Галицько-Волинської держави за свідченнями Галицько-Волинського літопису. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 12. С. 65–73; Гудима Ю. Галицько-волинське князівство в XI–XIV ст.: територія, природні та людські ресурси: дис. ... канд. іст.: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів. 2020.

Дослідження археологів підтверджують численні остеологічні знахідки та зброю, за допомогою якої полювали князі: Кучінко М. М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. Луцьк: «Вежа», 1996. 207 с.; Прищепя Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X–XIII ст. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. 248 с.; Kuśnierz J. Historia i stan badań latopisowych grodów Czerwień i Wołyń oraz ich okolic. *Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne*. Zamość, 1998. T. 1. S. 9–26; Кучинко М. М. Історія населення Західної Волині, Холмщини і Підляшшя в X–XIV століттях: монографія. Луцьк: БАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 528 с.; Терський С. В. Пересопниця: краєзнавчий нарис. Рівне: Азалія, 2003. 160 с.; Петегирич В. Розвиток сільського господарства у Надбужанщині за доби раннього середньовіччя. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2008. Вип. 12. С. 208–216; Чайка Р. Давньоруське городище Листвин і його околиці X–XI ст. Львів, 2009. 214 с.; Возний І., Федорук А. Вістря стріл X–XIV ст. з території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2010.

ловів Х–ХІІ ст., оскільки поточна джерельна база для цього періоду є ґрунтовнішою. Дослідження такого питання на «галицько-волинському ґрунті» потребує більшої уваги, оскільки із цих терен знаходимо чисельні відомості про поширення різноманітних розваг.

Бенкети. У Західній Європі та сусідніх країнах до держави Романовичів застілля стали невід’ємним елементом життя знаті, яка намагалася підтримати та продемонструвати свій впливовий статус. У такому сенсі бенкет став особливою формою соціальної комунікації, обрядовим актом зближення людей, утвердження солідарності та частиною системи управління. Це були важливі заходи, що мали як політичний, так і соціальний контекст. Тому сучасні дослідники виділяють релігійні (проводилися у святкові дні) та політичні (пов’язані із різними політичними міркуваннями: встановленням зв’язків із сусідніми країнами, запрошенням на обід послів із інших країн чи володарів із інших князівств) бенкети³. У Галицько-Волинському (Володимирському) літописі термін «бенкет» не вживається. Це поняття германського походження, яке у різних староевропейських мовах вживається у майже ідентичних написаннях та значеннях*. Натомість у руських джерелах знаходимо терміни «пиръ», «wbѣдъ», в окремих контекстах

№ 670: Держава та армія. С. 30–39; Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у ХІ–ХІІІ століттях (соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. С. 135; Журавльов О. П. Остеологічні матеріали з давньоруського Звягеля. *Літописний Возв’язель (дослідження 1988–2007 рр.)*. Київ, 2008. С. 79–109; Журавльов О. П. Дослідження остеологічних матеріалів з давньоруських пам’яток на території України. *Проблеми давньоруської та середньовічної археології*. Київ, 2010. Вип. 1. С. 484–489; Вейбер А. В., Кублій М. В. Археозоологічний аналіз фауністичних матеріалів поселення ХІ–ХІІІ ст. Огрінь 8. *Археологія*. 2020. № 3. С. 143–152; Кублій М. В. Тваринництво і мисливство в місті Києві періоду Київської Русі за кістковими матеріалами.: дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.04 / Національний університет «Киево-Могилянська академія». Київ, 2021. С. 149; Пастернак Я. Старий Галич / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 335 с.

³ Меренюк Х. «Релігійний» та «політичний»: бенкети у Русі як особлива форма соціальної комунікації. *Феномен Європи: парадигми розвитку та глобальні трансформації*. Львів, 2020. С. 11–17.

* Від середньоанглійського «banquet», від середньофранцузького «banquet», від італійського «banchetto» – легка трапеза між прийомами їжі, закуски, яку їдять на маленькій лавці. Термін походить від banco («лава»): можна навести приклади ломбардського «bank», «panch» («лава»), давньоверхньонімецького «bank», «banch» («лава»), давньоанглійського «benč» («лава»).

«веселіе»*. Тому можу припустити, що «пиръ» використовувався для позначення загальних застіл, «ѡбѣдъ» – як буденні зустрічі, інколи навіть таємні, які відбувалися за попередньою домовленістю і запрошенням, так і урочисті громадські учти (останні згадуються у літописних сюжетах XI–XII ст.)⁴, а «веселіе» – святкування, пов'язані із визначними подіями (як політичними, так і релігійними).

Банкет у час становлення держави Романовичів відіграв важливу роль у залученні на бік ворогуючих сторін тих бояр, які розглядали різні політичні варіанти. Оскільки бояри мали значний вплив у державних справах, для князів було важливо мати їхню підтримку. Відповідно до пізньої традиції XVIII ст., князь Роман Мстиславич (бл. 1152–1205) хоч любив багато веселитися з боярами, проте «п'яним ніколи не був»⁵. Від цього часу розпочинається традиція бенкетування та застілля наступників цього князя, для яких бенкети мали різний вплив, а отже, і наслідки.

Особливо важливими були бенкети в період повернення батьківської спадщини Данилом (1201–1264) та Васильком (1203–1269) Романовичами. Після довгих змагань за владу і втрати попереднього володаря, бояри ставили під сумнів правомірність їхніх претензій. Романовичів могли вважати бастардами, а Галич пропонували іншим володарям – спадкоємцям вигаслої династії Ростиславичів. Ворожнеча між волинськими та галицькими урядовцями могла підкріплюватися різним менталітетом місцевих еліт. Так, на думку Леонтія Войтовича, бояри Романовичів тримали кормління, руські аналоги бенефіціїв – земель чи прибутків із них, що надавалися на час виконання служби⁶. Галичани ж володіли отчинами, які можна вважати своєрідними аналогами європейських феодів, тому для них влада і воля князя не були настільки важливими, адже землю вони мали у спадковому володінні⁷. За таких умов, з одного боку,

* Такі терміни трапляються і у літописних оповідях X–XII ст.

⁴ Ричка В. «Веселіе Руси...»... С. 46–59.

⁵ У продовженні до характеристики Романа Мстиславовича: «Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла» (Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. С. 369–370). Подібно Василь Татищев описав суперника князя Романа – київського володаря Рюрика Ростиславича, але з негативним контекстом: «Багато постраждав, не маючи спокою нізвідки. Оскільки ним пиття многе і жінки володіли...». (Там само. С. 369–371).

⁶ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. С. 112, пок. 672.

⁷ Там само.

бенкети ставали платформою для вираження власних поглядів, організації змов та спроб відновлення своєї олігархічної влади. Водночас бояри використовували ці заходи, щоби демонструвати свій вплив та обговорювати стратегії взаємодії із князем, що перетворювало застілля на важливий інструмент у політичній грі.

Літописні джерела свідчать, що під час бенкетів бояри вели активну політичну гру, демонструючи свою владу та намагаючись впливати на рішення князя. Вони використовували ці заходи, щоб визначити своє місце в політичній системі держави та зміцнити свої позиції у владних структурах. Отже, бенкети у Галицько-Волинській державі відігравали важливу роль у формуванні політичної ситуації та встановленні соціальних зв'язків між князем і боярами⁸.

У 1230 р. – першій половині 1231 р.⁹ галицькі бояри спланували змову разом із політичним супротивником Данила та Василька Романовичів – володарем белзького князівства Олександром Всеволодовичем (?–після 1234). Перший замах зазнав невдачі. За збігом обставин бояри вирішили, що їх викрили, та втекли з дому Данила. Наступна змова бояр пов'язана із запрошенням Данила на бенкет у Вишню. Дорогою до князя прибув посол від тисяцького Дем'яна¹⁰, який попередив Данила про наміри бояр: «пиръ зольсть ѡко свѣщано есть безбожнѣмъ твоимъ боариномъ Филипомъ

⁸ Меренюк Х. «Релігійний» та «політичний»: бенкети у Русі... С. 9.

⁹ За дослідженням Михайла Грушевського, скритні дії галицького боярства та змова проти Романовичів відбувалися упродовж 1230 р. – початку 1231 р (Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинського літопису. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. Львів. 1901. Т. 41. С. 23–24; Купчинський О. Акти та документи... С. 252).

¹⁰ Тисяцький Дем'ян (бл. 1180 – після 1233) належав до «великих володимирських бояр» князя Романа Мстиславича, був активним учасником військових та дипломатичних кампаній князів Данила та Василька Романовичів. За різними версіями, він був галицьким або володимирським тисяцьким. У 1213 р. допомагав князю Данилу усунути боярина Володислава Кормильчича з Галича. Також він був посланцем до краківського князя Лешка Білого (1186–1227) та до угорського короля Андрія II (1177–1235). У 1230 р. допоміг Данилові Романовичу здобути Галич. Тисяцький Дем'ян був наближеним боярином до князя Романа Мстиславича, а згодом Данила Романовича. Останній раз він згадується у літописі під 1233 р., коли командував одним із волинських полків у битві з угорцями під Шумськом та відіграв важливу роль у перемозі Данила (Крип'якевич І. Де був Демян тисяцьким? Причинок до історії урядів в Галичині першої половини XIII віку. *Записки НТШ*. Львів, 1905. Т. 67. С. 1–3).

и братоучадо́мъ твоимъ Ѡлександромъ ꙗко оубыеноу ти быти и то слышавъ поиди назадъ и содержи столъ ꙗ́ца свого»¹¹. Нині зберігся документ у складі літопису, у якому тисяцький Дем'ян повідомив князя Данила Романовича про небезпеку. За формою цей запис є канцелярським боярським диктатом, який за наказом тисяцького Дем'яна записали у посольський протокол та передали князю Данилу через посла Константина¹².

Таке попередження призвело до того, що князь після отриманої інформації повернувся назад Дністром. Бояри ж, намагаючись уникнути зіткнення з ним, перевезлись через річку в інше місце. Після цього Данило відправив посла до свого брата, князя Василька, для взяття Белза. Олександр втік до Перемишля до своїх союзників, тоді як Василько взяв Белз. Водночас Данило наказав своєму сидельничому, Іванові¹³, вирушити за невірними Молибоговичами та боярином Волдрисом¹⁴. У результаті цієї операції було затримано 28 осіб. Однак замість смертного покарання, вони отримали милість.

¹¹ Іпатьевская летопись. Стлб. 672.

¹² Купчинський О. Акти та документи... С. 252.

¹³ На думку Леоніда Махновця, мовиться про Івана Михалковича (Махновець Л. Літопис Руський... С. 388). В іменному покажчику до Іпатіївського літопису вказано, що Іван Михалкович – син володимирського воєводи Михалка Глібовича (Іменний та географічний покажчики до Іпатіївського літопису. URL: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipatdod10.htm>). Такої ж думки притримувався і М. Котляр (Котляр М. Княжа служба на Русі. С. 222). Однак вважаю, що в оригінальному тексті літопису чітко розмежовано Івана сидельничого від боярина Івана Михалковича: «Ивана же посла сѣдѣлничего своего по невѣрныѣхъ Молибоговичихъ, и по Волѣдрисѣ и изимано быѣ ихъ кѣ и ѣ Иваномъ Михалковичемъ и ти смѣрти не приаша но млѣсть полоучиша». Очевидно, літописець відомими йому маркерами відрізняв пересопницького князя Мстислава Німого та галицького князя Мстислава Удатного, що жили в один час, потребуючи розрізнення (Іпатіївський літопис. Стлб. 750, 752). Отже, у джерелі очевидно йдеться про двох різних осіб.

¹⁴ В історіографії побутує думка про те, що він належав до роду Молибоговичів (Петрик А. Ідеологія галицького боярства, та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. Вип. 8. С. 48. Однак, можливо, він міг бути боярином польського походження (Руднік Д. Боярство Південно-Західної Русі: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка, Луганський національний університет ім. Т. Шевченка. Старобільськ, 2018. С. 79).

Після цієї історії літописний книжник описує ще одну подію, яка пов'язана з підступом галицьких бояр на іншому бенкеті: «И некогда емоу в пирогу веселашоуса удинъ ѿ тѣхъ безбожнѣхъ боаръ лице зали емоу чашею и то емоу стерпѣвшоу иногда же да Бѣ имъ возомъздить»¹⁵. Цей епізод є винятком, коли творець літопису засуджує Данила за його м'якість, використовуючи зворот «удинъ ѿ тѣхъ безбожнѣхъ боаръ» та наголошуючи на цьому безпрецедентному випадку, що свідчить про образу володаря. Досліджуючи цей фрагмент, М. Котляр вважав, що навряд чи літописець відобразив реальну подію, оскільки, на його думку, складно уявити, щоб такий сміливий воїн, як Данило Романович, стерпів таке приниження від свого васала¹⁶. Немає сумніву у тому, що зворот «лице зали емоу чашею» – це вияв неповаги до володаря. Витоки цього епізоду мають аналогії у середньовічному європейському епосі¹⁷. У «Персевалі», одному із перших рицарських романів Крет'єна де Труа*, описано негідний вчинок Червоного рицаря, який у залі при дворі короля Артура дозопив собі вилити вино на королеву Гвіневру¹⁸. Інший приклад – валлійський епічний роман «Передур», у якому подано ідентичний сюжет. Після прибуття до королівського дому головний герой Передур став свідком скандальної події: невідомий рицар вихопив чашу з вином із рук Гвіневри та вилив напій над королевою, зачепивши її вухо¹⁹. Така поведінка у середньовічному Уельсі розглядалася як образа (*sarhaed*) на законодавчому рівні і прирівнювалася до зневаги самого короля²⁰.

¹⁵ Ипатьевская летопись. Стлб. 763.

¹⁶ Котляр М. Княжа служба на Русі. С. 244.

¹⁷ Там само.

* Крет'єн де Труа (бл. 1135 – між 1180–1190) – французький письменник, одним із перших почав писати рицарські куртуазні романи, засновник циклу творів про короля Артура (Артуріана). Достовірних даних про нього збереглося дуже мало, дослідники його біографії більшість свідчень отримали внаслідок аналізу його романів.

¹⁸ Lisi O. «Spilled wine and lost sovereignty in Chrétien's 'Perceval'». *Neuphilologische Mitteilungen*. 1996. Vol. 97. No. 1. P. 91–102.

¹⁹ Try R. Leadership and virtue: A character analysis of Fionn mac Cumhaill and King Arthur in the later medieval period. 2019. P. 149–150. URL: https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/220068381/Leadership_and_virtue.pdf

²⁰ Try R. Leadership and virtue... P. 150.

Символічним був акт самого пролиття. У «Церковній історії» Ордеріка Віталія*, написаній у першій половині XII ст., охарактеризовано приклад зневаги у королівській родині Вільгельма I Завойовника**. Згідно з текстом, молодші брати Вільгельм II Рудий*** і Генрі I Боклер оселилися на другому поверсі будинку, в якому перебував старший син короля Роберт Короткі Штанці. Коли молодим набридло грати у кості, вони почали виливати воду на Роберта та його рицарів. Не стерпівши образи, кілька воїнів почали звинувачувати спадкоємця престолу у тому, що він даремно терпить образи (iniuria), оскільки його брати потішаються та оскверняють (polluo) його. Розсерджений Роберт увірвався на другий поверх і накинувся на братів. Лише втручання батька – Вільгельма I – припинило сутичку²¹.

Оскільки літописець був знайомий із середньовічними рицарськими практиками, то його дійсно здивувало, чому князь Данило проігнорував відвертий виклик від «підступних бояр». Насправді, становище старшого Романовича у Галицькому князівстві було досить непевним на той час. Помилувавши відвертих змовників, він також вирішив не звертати уваги на поведінку боярина, який на бенкеті облив його вином. З іншого боку, в умовах боротьби за Галич із проугорською боярською партією, угорцями королевича Андрія (бл. 1175/1177–1235) та двоюрідним братом князем Олександром Всеволодовичем (?–після 1234) складно визначити, наскільки Данило Романович взагалі міг покарати підступного боярина за негідний вчинок. Описи подібних образливих випадків неодноразово трапляються у європейських джерелах XI–XII ст. різних жанрів: історіях, діяннях та агіографічній літературі (житіях

* Ордерік Віталій (1075–бл. 1142) – англійський священник та хроніст, написав один із найвідоміших творів про історію Нормандії та Англії упродовж XI–XII ст. – «Церковну історію». Був ченцем у монастирі Святого Евруля, де і написав свій твір. «Церквона історія» містить як відомості про діяння у самому монастирі Святого Евруля, так і про тогочасні політичні події.

** Вільгельм I Завойовник (бл. 1027–1087) – герцог Нормандії, який після вдалої битви біля Гастінгса у 1066 р. заволодів Англійським королівством та став засновником Нормандської династії.

*** Вільгельм II Рудий (бл. 1056–1110) – король Англії упродовж 1087–1110 pp.

²¹ The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis / ed. M. Chibnall. Oxford: Oxford University Press, 1969. Vol. 2. P. 359; Copley D. E. Insult and society in the twelfth century. (Doctoral dissertation). University of Chester, United Kingdom, 2019. P. 8–9.

святих)²², проте у руській літописній традиції кількість таких згадок досить обмежена.

Утім тематика вживання алкоголю в Русі XII–XIII ст. не є повністю висвітлена. «Питьє» – поняття, яке використовував літописець для позначення різних напоїв, передусім алкогольних (табл. 1).

Таблиця 1

Літописні записи про пиття²³

Рік	Літописний текст
1261	...И поеха Василко кнѣзь со Львомъ и со влѣкою противну Боурандаеви поймавъ дары многы и питьє ...И нача вбѣдати оу Василка на дворѣ и пити вбѣдав же и пивъ и леже на ночь оу Патидна
1262	Еже оуслышавъше князи Пиньсции Федоръ и Демидъ и Юрьи и приѣхаша к Василкови с питьємъ и начаша веселитисѧ
1268	...Зва к собѣ всѣ князѣ на вбѣдѣ Василка Лва Воишелка и начаша вбѣдати и пити и веселитиѣ ...И поча молвити Воишелкови коуме напимсѧ и начаша пити
1283	Пришедшоу же емоу [Ногай] к Горинѣ и сrete и Мьстиславъ с питьємъ и з дары и поиде ѿтолѣ мимо Креманѣць ко Перемилю тоу и срѣте Володимерь князь с питьємъ и с дары на Липѣ и посемь оугони Левъ князь ко Боужьковичемъ и с питьємъ и с дары
1289	Сии же блговѣрныи князь Володимѣрь кротокъ смиренъ не злобивъ правдивъ не мьздоимѣць не лживъ татьбы ненавидаше питья же не пи ...Ѡже ти поидеть вонъ сновѣць ми наради же до меѣ кормъ и питьє

Із цих цитат складно визначити, про які саме напої мовиться. Однак, за твердженням В. Рички, асортимент хмільних напоїв у Русі складався із меду, пива, вина та настоянок, а для їх виготовлення було досить дикого й культивованого хмелю та різноманітних плодів²⁴. У

²² Copley D. E. Insult and society in the twelfth century. P. 8–9.

²³ Ипатьевская летопись. Стлб. 849, 850, 856, 868, 892, 921, 931.

²⁴ Ричка В. «Веселие Руси...»... С. 47.

Русі важливим хмільним напоєм був мед, який був обов'язковим елементом святкової трапези тогочасної знаті. Іще у «Повісті временних літ» повідомляється, як княгиня Ольга звеліла древлянам наварити багато меду, щоб справити трапезу по вбитому Ігорю²⁵. Ярослав Пастернак під час розкопок Крилоса у 1938–1939 рр. виявив декілька ям господарського вжитку, частина з них могли бути погребамися для меду і вина («медуші» для меду і «бретяниці» для зберігання різних припасів), які умовно можна датувати XII–XIII ст.²⁶.

Щодо інших хмільних напоїв, то відомий мандрівник Марко Поло (1254–1324) повідомляв, уміли робити міцне пиво з меду та, напевно, проса, а також згадував і тих осіб, які його професійно продавали²⁷. Податок із меду, хмелю, солоду стягувався ще із XI ст. Відповідно до свідчень венеційського мандрівника XIV ст., у тогочасних руських землях відбувалися бенкети серед знатних чоловіків і жінок (від 30–50 осіб)²⁸. Вони могли також брати із собою дітей. На застіллі обирали «короля» чи керівника, який слідкував за дотриманням встановлених правил. Якщо хтось порушував їх – він був покараний²⁹. Повідомлення М. Поло не відокремлює галицьку та волинську землі, тому складно визначити, наскільки такі звичаї були поширеними у володіннях Романовичів.

Водночас записані венеційським купцем і мандрівником звичаї щодо бенкетів у Русі мають певні реальні паралелі. Найбільш раннім свідченням про керівника («старійшину») на пирі є оповідь в Ізборнику 1076 року³⁰. У джерелі також розповідається, як потрібно було поводитися на бенкетах: укладач тексту не рекомендує багато пити, вважаючи що «мед» створено для веселощів, а не для п'янства: «медъ въ веселиѣ дано бысть Бѣгъмъ а не на пианъство сътворено бысть»³¹. На негативному аспекті вживання алкоголю наголошувалося у руських джерелах – негідним заняттям протиставляли приклади справжніх християнських володарів. На думку літописця, таким був князь

²⁵ Ипатьевская летопись. Стлб. 45.

²⁶ Пастернак Я. Старий Галич. С. 238.

²⁷ The travels of Marco Polo / tr. of A. Ricci. London: Routledge & Kegan Paul, 1931. P. 391.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Изборник 1076 года / ред. С. Котков. Москва: Наука, 1965. С. 404.

³¹ Там само. С. 686.

Володимир Василькович, боголюбивий та скромний володар, який «пиття» ніколи не пив³². Проте реальність відрізнялася від пропонуванних руськими книжниками моральних стандартів, і навіть під час військових походів підтримувати дисципліну у війську було непросто. Зокрема, чималими були запаси хмільних напоїв у галицького боярина Судислава³³. У 1229 р., наступаючи на Галич, військо князя Данила Романовича захопило його маєток, виявивши зброю, вино і продовольство: «Даниль же в задворѣ Соудиславль ѿкоже вино и овоща и корма и копии и стрѣль пристраньно видити»³⁴. Отже, у Галицькій землі не тільки князі, але й боярство при своїх маєтках надавало перевагу вину. Воно було не місцевого походження, а завезене із Греції, що підтверджують розкопки і знахідки багатьох тогочасних амфор (корчаг)³⁵. Судячи із них, вино було переважно хіоське, хоча завозили навіть кіпрське³⁶. Повертаючись до епізоду 1229 р., Данилові воїни не відмовили собі у задоволенні почастуватися добірним вином. Князь, бачачи небезпеку і не знаючи, де супротивники, наказав задля безпеки відвести своїх людей на інший берег Дністра: «Даниль видивъ люди свои ѿко испилися не хотѣ стати въгорода но иде на иноу страну Днѣстра»³⁷. Тож негативні вияви зловживання алкоголем засуджувалися із морального боку, однак на практиці, як видно із джерел, ситуація складалася інакше.

³² Ипатьевская летопись. Стлб. 921.

³³ Ричка В. «Веселие Руси...»... С. 51.

³⁴ Ипатьевская летопись. Стлб. 758.

³⁵ Враховуючи археологічні знахідки, зокрема уламки грецьких амфор (корчаг) із візантійських торгових центрів (Трапезунд, Нікея та інші), відомо, що вино потрапляло до терен Галича, Дорогобужа, Ізяславля, буковинських городищ тощо. Детальніше див.: Коваль Б. Ю. Амфори византийского круга в средневековой Руси. *Русь в XIII веке*. Москва, 2003. С. 340–358.

³⁶ Войтович Л. Як харчувалася галицька еліта в XI–XIV ст. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-harchuvalasya-halytska-elita-v-hi-hiv-stolittyah/>

³⁷ Ипатьевская летопись. Стлб 758. Вказаний Судислав, якого літописець неодноразово згадував серед лідерів проугорської партії галицького боярства, на думку Мирослава Волощука, досить відомий в актах Угорського королівства, як Себеслав. Він міг належати до потужного чеського роду Лудан, представники якого у XIII ст. перебували на службі угорських королів. Детальніше див.: Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. С. 301. Ця обставина пояснює чималу кількість припасів, товару та зброї у його маєтку.

Як у західноєвропейській традиції, бенкети у державі Романовичів могли влаштовуватися після переможних військових кампаній або для укріплення міжнародного становища. Зокрема, у 1262 р., після успішної битви проти литовців до Василька Романовича прибули пінські князі Федір (?), Демид (?–після 1292) та Юрій (?–1288/1290) Володимировичі «с питъемъ и начаша веселитися»³⁸. У цьому уривку сам термін «пиръ» не згадується, проте, як видно з опису, князі влаштовували святкове застілля на честь абсолютної перемоги над ворогом «видаще бо ворогы своя избиты а своя дружина вса чѣла, токмо шдинъ оубить ѿ полка Василкова»³⁹. Водночас застілля могли організовуватися і для покращення міжнародного становища. У 1287 р. мазовецький князь Кондрат II (1250–1294) прибув до двору Мстислава Даниловича (?–після 1292), де був прийнятий із честю та багатими дарами. Після прибуття князі почали «веселитиѿ»⁴⁰. Як і у попередній згадці, слово «пиръ» не вжито, однак із контексту оповіді князі почали веселитися, невід’ємним елементом чого було і застілля. Такий хід укріплював союзні відносини між мазовецьким та волинським князями. Перед від’їздом Кондрата II Мстислав Данилович обдарував його кінями із сідлами та дорогим одягом: «Мъстислав же ударивъ Кондрата конми красными и в сѣдлѣхъ в дивнѣхъ и порты дорогими инѣ дары многи вдавъ емоу и тако ѿпоусти со чѣстью»⁴¹.

У 1267 р.⁴² невідомий раніше німець Маркольт закликав до себе у Володимир на обід князів Василька Романовича, Лева Даниловича (1228–бл. 1301) та Войшелка (бл. 1225–1267), які у гостях «начаша шбѣдати и пити и веселити»⁴³. Відомо, що перед цим князь Лев Данилович звертався до свого дядька Василька із проханням скликати князівський з’їзд, на якому мав бути присутнім князь

³⁸ Ипатьевская летопись. Стлб. 856.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. Стлб. 908.

⁴¹ Там само. Стлб. 908.

⁴² У Галицько-волинському літописі йдеться про 1268 р., проте сучасне вивчення джерела показує, що коректною є дата 1267 р. (Галицько-Волинський літопис. Текстологія / за ред. О. П. Толочка. Київ: Академперіодика, 2020. С. 629).

⁴³ Ипатьевская летопись. Стлб. 868.

Войшелк⁴⁴: «Хотѣлъ быхъ снати с тобою абы тоуто и Вошелкъ былъ»⁴⁵. Останній, за повідомленням руського книжника, побоювався князя Лева й не хотів їхати на зустріч, але за порукою князя Василька все ж погодився та зупинився у монастирі Святого Михайла Великого⁴⁶. Дивно, що зустріч відбулася на «нейтральній території» – за таких обставин привертає увагу особа Маркольта, оскільки про зустріч у нього в будинку попередньо не домовилися. Однак літописець чітко називає його ім'я, в гості до якого зібралися троє поважних осіб. Але статус цього німця, який міг дозволити собі приймати персон княжого походження, є загадковим. Очевидно, що йдеться не просто про багатого купця, можливо, гіпотези науковців, які ідентифікують Маркольта як голову німецької громади, заслуговують довіри⁴⁷.

Після пригощання князь Василько Романович поїхав додому, а Войшелк – повернувся до свого монастиря. До литовського князя-ченця прибув Лев Данилович та запропонував продовжити застілля «коуме напимса и начаша пити». Між володарями виникла суперечка, яку літописець пояснив заздрістю старшого Даниловича до брата Шварна, якому Войшелк передав владу у Литві. Унаслідок цього Лев убив Войшелка⁴⁸: «и такъ быѥ конѣць оубиѣтъ его

⁴⁴ Войшелк Міндовгович (бл. 1225–1267) – литовський князь. У 1262 р. його сестру видали заміж за князя Шварна Даниловича. Також Войшелк став хрещеним батьком князя Юрія Львовича. До хрещення литовський володар відзначався жорстоким ставленням до одноплемінників: «в поганьствѣ боуда и нача проливати крови много оубивашеть бо на всакъ днь по три по четьри которого же днѣ не оубывашеть кого печаловашеть тогда коли же оубывашеть кого тогда весель башеть» (Ипатьевская летопись. Стлб. 858). Опісля цього він вирішив стати ченцем та віддати князівство Шварну Даниловичу (Детальніше див.: Ричка В. «Веселие Руси...»... С. 57).

⁴⁵ Купчинський О. Акти та документи... С. 275–277.

⁴⁶ Ричка В. «Веселие Руси...»... С. 57.

⁴⁷ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 629.

⁴⁸ В Іпатіївському літописі вказано, що Лев убив Войшелка після застілля. Також у польських «Анналах Траски» повідомлено про те, що князь Лев убив Войшелка: «Dux Leo filius Danielis regis Rusiae occidit Woyslam filium Mendogiducis Lithwanorum» (Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. С. 244). Однак це лише одна з версій смерті литовського князя. Інше пояснення загибелі князя Войшелка, яке запропонував польський хроніст Ян Длугош, – загибель Войшелка у невідомому селі (Там само. С. 282). Про причетність князя Лева до

спратавше тело его и положиша цркви стго Михаила Великаго»⁴⁹. Так, бенкети могли коштувати життя. З історії Русі відомо декілька прикладів такої розправи, учиненої з володарями⁵⁰. У 1157 р. на бенкеті у київського осьменника* Петрили змовники отруїли непопулярного у столиці Юрія Володимировича «Долгорукого» (1099–1157). Так само у 1171 р. було вбито його сина Гліба Юрійовича (?–1171), якого поставили на київський престол внаслідок пограбування столиці Русі 1169 р.⁵¹. Обидві згадки однозначно стосувалися володарів, що не мали достатньо авторитету та набридли місцевим елітам. З історії Галицької та Волинської земель таких випадків відомо обмаль. Зокрема, загибель князя Юрія-Болеслава Тройденівича (1311/1314–1340) у квітні 1340 р. історіографічна традиція пов'язує з отруєнням. Наприклад, швейцарський хроніст Іоанн з Вінтертура⁵² зауважував, що руського володаря умертвили

вбивства литовського князя вказує епізод, що зберігся у Галицько-Волинському літописі: «снѡу мои Юрьѡ не ходи самъ с Литвою оубилъ ѿ е княза ихъ Воишелка любо восхотать ж мсть створити...» (Ипатьевская летопись. Стлб. 888).

⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стлб. 868.

⁵⁰ Випадки загибелі на бенкетах у середовищі руської еліти були відомі від часів князя Ярослава Мудрого. На це вказує окрема згадка у «Руській Правді» про те, що коли вбивство здійснене у сварці чи на «пироу», то винуватці повинні сплатити штраф (Юшков С. Русская Правда. Тексты на основании 7 списков и 5 редакций. Киев: Издательство украинской академии наук, 1935. С. 11).

* Осьменник – княжий урядник, керівник збору податків.

⁵¹ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. С. 23. Відомо також про отруєння інших володарів: Івана Ростиславовича Берладника, Олега Ярославовича, бастарда князя Ярослава Осмомисла, литовського правителя Скиргайла Ольгердовича і деяких інших володарів. Щоправда, в одних випадках йшлося про «прикладання отрути» до ран, а в інших обставини позбавлення життя достеменно невідомі (Див.: Там само. С. 24, 35).

⁵² Іоанн з Вінтертура – швейцарський хроніст, автор «Хроніки з часів імператора Фрідріха II до 1348» (Chronicon a Friderico II Imperatore ad annum 1348), «Хроніки братів-міноритів» (Die Chronik des Minder bruders Johannes von Winterthur) чи «Хроніки Іоана з Вінтертура». Його робота загально описує окремі події від понтифікату папи Інокентія III і обривається на 1348 р., коли автор помер. Джерелами для його «Хронік» слугували «Всесвітня Саксонська хроніка» (сер. XIII ст.), «Золота легенда» Якова Ворогінського (1260), «Хроніка пап та імператорів» Мартіна Опапського (1278), «Ерфуртська хроніка» (поч. XIV ст.) та інші. Його оповіді також базувалися на свідченнях братів-міноритів. Про життя та діяльність Іоана збереглося небагато відомостей.

настільки сильною отрутою, що тіло його спочатку посиніло, а потім взагалі розпалося на декілька частин⁵³. Проте невідомо, скільки у цих описах правди, а скільки – вимислу. Насправді, не в усіх джерелах зафіксовані настільки докладні відомості – деякі автори досить лаконічно сповіщають про загибель князя без додаткових подробиць⁵⁴. До того ж суперечливі відомості про місце, де саме сталася трагедія. В історичних дослідженнях ішлося про певну можливість участі «зрадливих» галицьких бояр, проте у доступних записах вказано на Володимир: волинські бояри, зазвичай, були вірні Романовичам, і немає підстав вважати, що їхня вірність похитнулася у XIV ст. За сучасною версією Л. Войтовича, найкраще підготовленим до смерті князя Юрія-Болеслава був польський король Казимир III (1310–1370), який із військом оперативного опинився під стінами Львова та пограбував міську скарбницю⁵⁵. Цій версії не суперечить грамота боярина Дмитра Дедька (?–бл. 1349), у якій він вказував на суперечку, що виникла між ними та польським володарем⁵⁶. На жаль, інших подробиць загибелі князя Юрія-Болеслава не наведено, тривалі археографічні пошуки дослідників не призвели до нових відкриттів. Тож із упевненістю вказувати на загибель

Однак в історіографії визначено, що він навчався в церковній школі Вінтертура (Цюрихський кантон, Швейцарія). Близько 1317 р. став одним із членів чернечого францисканського ордену. Від 1328 р. Іоан служив у монастирі в Базелі, в 1335 р. переїхав до містечка Шаффгаузен. Пізніше оселився в обителі баварського Ліндау, де розпочав написання свого історичного твору. Початково автор планував написати дві частини, перша з яких складалася із лаконічного огляду всесвітньої історії, але, насправді, він встиг закінчити лише другу частину, яку назвав «Хронікою з часів імператора Фрідріха II до 1348». Пізніше ця робота стала відомою під назвою «Хроніка братів-міноритів» чи «Хроніка Іоана з Вінтертура». Від першої частини збереглися лише окремі рукописні уривки, які зберігаються у Центральній бібліотеці Цюриха. Загалом оригінал хроніки втрачено, збереглися лише 4 списки другої половини XIV–XV ст. (Beck M. Johannes von Winterthur. *NDB*. Berlin, 1974. Bd. 10. S. 576–577; Паршин І. Хроніка Іоанна з Вінтертура (Іоанна Вітодуранського)... С. 71–78).

⁵³ Паршин І. Хроніка Іоанна з Вінтертура (Іоанна Вітодуранського)... С. 71–78.

⁵⁴ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави. С. 126–127.

⁵⁵ Войтович Л. Казимирівська легенда: подолання стереотипів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Вип. 19–20. С. 102.

⁵⁶ Купчинський О. Акти та документи... С. 199–200; Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1907. Т. 4. XIV–XVI віки – відносини політичні. С. 28.

галицько-волинського правителя від руки змовників саме на бенкеті не можна – для такого твердження бракує доказів, як і загальом свідчень про те, що володаря отруїли.

Зі свідченнями хроніста Іоана з Вінтертура пов'язана також версія про отруєння князів Андрія (?–1323) та Лева (?–1323) Юрійовичів, що мало би статися до 21 травня 1323 р., коли про кінець їхніх життів сповістив польський король Владислав I Локетек (між 1260/1261–1333). Януш Беняк привернув увагу до латинського терміна «*interitus*», який в умовах середньовічної латини також міг натякати на отруєння⁵⁷. Можливо, таке визначення можна поєднати із записом Іоана з Вінтертура про те, що руси струїли один за одним двох останніх князів, яких поставив над ними монгольський хан і які правила перед князем Юрієм-Болеславом Тройденовичем⁵⁸. На непевність такої інформації вказував ще Михайло Грушевський⁵⁹, тому беззаперечно довіряти таким висновкам підстав немає. Водночас, навіть коли останні Романовичі були отруєнні, чи сталося це на бенкеті – відповісти неможливо.

Отже, участь князів і бояр у бенкетах періоду XIII–XIV ст. виконувала різні функції. Окремою метою її було згуртування боярського оточення та привернення їх на свій бік, що в умовах боротьби за галицьку спадщину нерідко призводило до конфронтації. Так, князь Данило Романович був навіть змушений стерпіти пряму образу від боярина, який облив його вином. З іншого боку, вдалі військові кампанії також святкувалися у колі «людей меча». Окрім того, бенкети об'єднували володарів різних земель і слугували своєрідними зібраннями для узгодження подальших дій та планів. Щоправда, подекуди бенкети завершувалися вбивством (як у випадку застілля князя Лева Даниловича з Войшелком). Так само припускають, що під час бенкету був отруєний князь Юрій Болеслав Тройденович. Тож, незважаючи на об'єднуючі функції бенкетів, вони ставали ідеальним місцем для організації змов та заколотів.

«**Лови**». Середньовічне полювання у руських джерелах відоме під назвою «ловы». Традиційна розвага, znana із ранніх часів, в епоху

⁵⁷ Беняк Я. Вигаснення Галицько-Волинської княжої династії. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя*. Львів, 2001. С. 80.

⁵⁸ Паршин І. Хроніка Іоанна з Вінтертура... С. 71–78.

⁵⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 3: До року 1340. С. 59.

Середньовіччя змінила своє функціональне призначення. Якщо давніше мисливством займалися з утилітарних потреб (важливим було харчуватися і вижити), то в середні віки особливо посилювався соціальний контекст ритуалу, демонстрація влади та можливостей, які відрізняли представників еліти від простолюдинів. «Лови» виконували також важливу соціальну функцію, оскільки зближували князів із боярами, що додатково впливало на формування князівського оточення та налагодження у ньому єдності. Вказані тенденції помітні в європейських практиках, де уже від XII ст. завдяки вдосконаленим куртуазним ритуалам переслідування та соколине полювання, зокрема, стали аристократичними привілеями, зарезервованими для придворного життя⁶⁰.

Полювання верхи на конях зі зграями навчених хортів та у супроводі команди досвідчених егерів було особливо популярним серед європейської еліти. Насамперед європейські нобілі полюбляли заганяти оленів – цю тварину вважали гідним та витривалим супротивником, якого можна було перехитрити та вполювати, доклавши максимум сил. Переслідування також мало соціальне значення – розповсюдження такого мисливства у середовищі заможних рицарів пов'язують із витратами. Подекуди полювання перетворювалися на майже святкові заходи, у яких брали участь не тільки численні дворяни як мисливці, але й добірна рицарська публіка, яку треба було розважати та годувати. Окремих витрат заслуговували мисливські собаки та птахи, оскільки їх навчання коштувало дорого, а робота досвідчених егерів вимагала чимало часу та витрат.

Мисливська культура середньовічної Європи стала настільки популярною, що спричинила появу окремого книжкового жанру. Відомі мисливські трактати, такі як «Книга полювання короля Модусе» (створена нормандським нобілем для французького короля Філіпа III Доброго (1396–1467), «Мистецтво соколиного полювання» (автор цього трактату – імператор Фрідріх II Гогенштауфен (1194–1250)) та багато інших, містять чимало корисних знань про звірів, середовище проживання, зовнішній вигляд і поведінку. Подібні «підручники» корисні для полювання й загалом практичніші, ніж

⁶⁰ Zierys C., Zierys G. Hunting in the Middle Ages: From Aristocratic Pastime to Hard-Hitting Power Politics. URL: <https://www.facsimiles.com/worlds-of-wisdom/of-art-and-history/hunting-in-the-middle-ages>

бестіарії чи енциклопедії, створені у монастирях. Особлива увага приділялася собакам і хижим птахам, розведення та здоров'я яких були центральними темами. Численні книжки з мисливства виконували роль навчально-довідкових творів і доповнювали практичну підготовку рицарів.

Без сумніву, ця розвага була популярною серед місцевих руських князів та бояр. Відомо, що полювання було предметом для княжого регулювання ще у X ст.: «Иде Ѡлга к Новугороду и оустави по мьстѣ погосты и дань и по Лузѣ погосты и дань и шброкы и ловища еѧ суть по всеи земли и знамениѧ и мѣста и погосты»⁶¹. Під цими згаданими «ловищами» варто розуміти князівське домєнiальне мисливське господарство⁶². Таке повідомлення має вагоме значення, оскільки приписування «ловів» для жінки означало вшанування її князівської гідності⁶³. Для європейського середньовіччя участь знатних жінок у мисливстві була класичною справою, про що відомо не тільки з писемних джерел, але й із сфрагістичних (зокрема, відомими є печатки королеви Алієнор Аквітанської (бл. 1122/1124–1204) із соколом) (рис. 1).

Не менш хрестоматійним є опис князя Володимира Мономаха (1053–1125), залишений у «Повчанні»: «А от так трудився на ловах, доки сидів у Чернігові, і коли із Чернігова вийшов, і до цього літа по сто [звірів] загаяв і брав без великих зусиль, окрім інших ловів поза Туровом,

Рис. 1. Жінка на полюванні.
Мініатюра із Псалтиря королеви
Марії. Арк. 153

де я з батьком ловив всякого звіра. А от що я в Чернігові робив: коней диких своїми руками у пущах в'язав, по десять і двадцять живих коней, окрім того, по Росі їздячи, ловив своїми руками тих же диких коней. Два тури піднімали мене на рогах разом із конем, олень мене один бив і два лосі, один ногами топтав, а другий рогами бив, вепр мені на бедрі меч відняв, ведмідь мені біля коліна пітник укусив, лютий звір стрибнув мені на бедра і коня разом зі

⁶¹ Ипатьевская летопись. Стлб. 48–49.

⁶² Ричка В. Князівські лови як соціальний феномен Київської Русі. С. 13.

⁶³ Там само.

мною звалив. І Бог неушкодженим мене зберіг. І з коня багато падав, голову собі двічі розбивав, і руки і ноги собі вередив, в юності своїй вередив, не жалів життя свого, не щадив голови своєї. Те, що треба було робити отроку моєму, сам робив, на війні і на ловах, вночі і вдень, у спеку і в мороз, не даючи собі спокою ... І для ловчих ловчий наряд сам давав, що стосувалося і конюхів, і соколів, і яструбів»⁶⁴. Такий досить розлогий опис вказує на важливу роль полювання у свідомості тогочасної руської еліти. Для Романовичів, які були спадкоємцями князя Володимира Мономаха, образ «ідеального правителя» формувався саме під впливом таких взірців. Тож згадки про полювання раз-по-раз виникали у літописних текстах про волинських Мономаховичів.

При дворі галицьких князів (Ростиславичів) полювання було звичною розвагою. На поширеність полювання вказують топонімічні об'єкти. Із ловами у княжих угіддях можна пов'язати назви сіл Лисовичі (вперше згадані під 1371 р.) та Лисятичі (1443 р.): хутра лисиці були монопольними товарами княжого скарбу і йшли на експорт⁶⁵. Значення мисливства зафіксували не тільки літописці, але й європейські автори. Зокрема, досить показовою є історія перемишльського князя Володаря Ростиславича (?–1124), який у 1122 р. потрапив у полон до поляків. У польських джерелах (творах Вінцентія Кадлубека і Яна Длугоша) збереглися відомості про участь у підступах нобіля Петра Властовича, постать якого порівняно мало досліджена⁶⁶. Він підлаштував сварку зі своїм сюзереном,

⁶⁴ Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>

Також відомо, що син Володимира Мономаха та Гіти Уессекської (1053–1098), князь Мстислав, отримав серйозні поранення на полюванні. У «Похвальному слові Святому Пантелеймону» кельнський чернець Руперт (†1129) вказав, що під час полювання ведмідь розірвав живіт Мстислава, так що його нутрощі випали. У вказаному джерелі описано історію зцілення князя Мстислава після цієї смертоносної розваги. За повідомленням кельнського ченця, мати князя молилася Святому Пантелеймону Цілителю, унаслідок чого руський володар одужав. Після цього вона пожертвувала монастирю Святого Пантелеймона у Кельні величезну суму коштів. (Un sermon in connu de Rupert, abbe de Deutz, sur S. Pantaleon / ed. M. Coens. *Analecta Bollandiana. Societe des Bollandistes*. 1937. Vol. 55. P. 265–266).

⁶⁵ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 87.

⁶⁶ Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.) Київ: Академперіодика, 2021. С. 210.

перейшов на бік князя Володаря, заслужив його довіру, після чого підступно схопив та переправив до Кракова⁶⁷. У німецьких джерелах вміщено серйозне уточнення – захоплення перемишльського правителя відбулося саме під час полювання⁶⁸. Випадок із Володарем Ростиславичем – досить рідкісний приклад того, наскільки латиномовна історіографічна традиція епохи Середньовіччя може доповнити літописні повідомлення, утім і щодо проблеми поширення та популярності «ловів» у князівському середовищі.

Полювання як елітну розвагу шанували і при дворі наступників Володаря Ростиславича. Його син Володимир (1104–1152/1153), за свідченнями літопису, полював біля р. Тисмениця, коли проти нього почали війну: «Ростиславоу Изаславоу и всѣи своєи братѣи кто же башеть с нимъ былъ на тоу же зиму въшедшую Володимируу в Тисманичу на ловы»⁶⁹.

Про полювання при дворі онука Володаря Ростиславича, князя Ярослава Володимировича Осмомисла (1130–1187), збереглося більше свідчень. Відомо, що слава про князівські лови розійшлася далеко за межі Русі, потрапивши навіть до тогочасного Константинополя⁷⁰. При дворі галицького правителя у 1164 р. переховувався двоюрідний брат візантійського імператора Андроник Комнін (1118–1185), який був близьким родичем князя Ярослава. Коли вигнанець повернувся на батьківщину, то, за словами хроніста Микити Хоніата (1155–1217), він прикрасив одну з імператорських палат специфічними розписами: «Живопис представляв їзду на конях, полювання з собаками, крики птахів, гавкіт собак, погоню за оленями і травлю зайців, пробитого списом кабана і пораненого зубра (цей звір більший казкового ведмеда і плямистого леопарда і водиться переважно у тавроскіфів [тобто у Русі – Х. М.]), сільське життя з його палатками, нашвидкуруч приготований обід зі спійманої здобичі, самого Андроника, власними руками розрубуючого на частини м'ясо оленя або кабана і ретельно смажачи його на вогні, й чимало

⁶⁷ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 260.

⁶⁸ Про це зазначив німецький хроніст Герборд (1145–1168). Див.: *Herbordi dialogus de Vita Ottonis episcopi Babenbergensis* / ed. R. K̄örke. *MGH. Scriptores rerum Germanicarum*. Hannoverae, 1868. Vol. 33. P. 54; Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 260.

⁶⁹ Ипатьевская летопись. Стлб. 316.

⁷⁰ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 102.

інших речей, які свідчили про життя людини, у якої уся надія на лук, меч і вправного коня»⁷¹. Розлогий опис побуту знатного ромея при князівському дворі у Галичі рясніє деталями проведення ловів. По-перше, про полювання із собаками руські джерела не сповіщають, а повідомлення М. Хоніата, у такому контексті, унікальне. По-друге, досить докладним є перелік дичини, на яку полювала галицька еліта XII ст. З іншого боку, візантійський автор міг захопитися описами «варварського буття»: вказівки на меч (який, наскільки відомо, не використовували під час полювання), лук і вправного коня, справді, можуть бути своєрідними «літературними кліше» для позначення тавроскіфів-варварів, якими освічений грецький хроніст однозначно вважав мешканців Русі. Тому докладний сюжет може містити певну романтизацію дозвілля галицької еліти XII ст., її занять та способу життя. Визначити, що у записях М. Хоніата реальне, а що – літературне, складно. Принаймні, про те, що галичани полювали на зубрів, грецький автор сповістив цілком правдиво. У 1938–1939 рр. археолог Я. Пастернак на розкопах у Крилосі виявив череп зубра з обома уцілілими рогами⁷², що підтверджує опис візантійського хроніста про полювання на цих звірів. Водночас, на думку М. Грушевського, зубри у межах Візантійської імперії не водилися, тому для візантійських царевичів ці звірі були важливою здобиччю, а хроніст М. Хоніат спеціально на цьому наголосив⁷³.

Після вигаснення династії Ростиславичів захоплення полюванням не зникло. Нащадки князя Романа Мстиславича, які тривалий час боролися за Галич, теж зналися на цій елітній розвазі. Наприклад, Л. Войтович щодо смерті Романа Мстиславича у 1205 р. припускав, що життя видатного об'єднувача Галицької та Володимирської земель обірвалося на полюванні. Дослідник зауважував, що найвірогідніше «великої битви поблизу Завихоста» насправді не було. Галицько-Волинський князь легковажно вирушив із невеликою кількістю дружини на полювання та потрапив у засідку⁷⁴. Хоча

⁷¹ История Никиты Хониата. *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Санкт-Петербург, 1860. Т. 1. С. 420.

⁷² Пастернак Я. Старий Галич. С. 235–236.

⁷³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. С. 442.

⁷⁴ Войтович Л. Ще раз про загадку загибелі князя Романа Мстиславовича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9. С. 21. Також його цит.:

таке припущення – це всього лише дослідницька гіпотеза, характер та вдача князя Романа Мстиславича підштовхує до висновку про його зацікавлення тогочасними військовими розвагами.

Князі Данило і Василько Романовичі, наскільки свідчить літописна традиція, були умілими мисливцями, які у період війн знаходили час для розваги. Перша згадка про вдале полювання короля Данила Романовича вміщена під 1254 р. Літописець відзначив, що трофеями володаря стали 6 вепрів, до того ж 3 із них він убив рогатиною самотійно, а ще 3 стали здобиччю його «отроків»⁷⁵ (рис. 2). Можливо, за середньовічними традиціями, королю «приписали» навіть тих звірів, яких уполювали його підлеглі. Лови відбулися на шляху до Грубешова, тож тут могли існувати багаті мисливські угіддя. Варто відзначити також широкий жест Данила Романовича: він віддав м'ясо дичини своїм воїнам, які вирушили у похід. Нагодувати усе військо шістьома вепрами було неможливо, очевидно, ідеться про декількох найвпливовіших бояр.

Однак важливо зосередитися на обставинах цього полювання, які є досить загадовими. Опис сцени мисливства вписано у широкий контекст протистояння за Галич у 1250-х роках. Традиційно в історіографії вважається, що від Ярославської битви 1245 р. Романовичі повністю відновили владу над Галицькою землею⁷⁶. Проте бл. 1254 р. на арені боротьби за Галич з'явився невідомий князь Ізяслав⁷⁷. Він просив монголів Куремси підтримати свої владні ам-

«Тут Роман проявив безпечність від'їхав від війська з малою дружиною (скоріше всього просто на полювання – адже йшли переговори), був оточений поляками і загинув» (Войтович Л. Роман Мстиславович і утворення Галицько-Волинського князівства. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 27).

⁷⁵ Іпатьевская летопись. Стбл. 830.

⁷⁶ Федорук А. Військова діяльність князя Данила Романовича в контексті міліарного розвитку Центральної та Східної Європи XIII століття. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2014. R. 12. Z. 6. S. 43–62.

⁷⁷ Невідомим його названо через те, що літописець не дав докладних даних про нього (відомим є тільки його ім'я). Дослідники по-різному ідентифікують цю постать. Леонід Махновець, перекладаючи текст, вважав його Ізяславом Мстиславичем, київським князем (Літопис руський. С. 413–414). Натомість М. Котляр припускав, що мовиться про новгород-сіверського володаря Ізяслава Володимировича, онука героя «Слова о полку Ігоревім» Ігоря Святославича (Котляр М. Загадковий Ізяслав з Галицько-Волинського літопису. *Український історичний журнал*. 1991. № 10. С. 95–102). Остання версія пояснює,

Рис. 2. Полювання на вепра. Фреска із Софіївського собору (Київ)

біції та допомогти захопити Прикарпаття. Отримавши відмову, він, однак, захопив місто сам, чим викликав гнів Данила Романовича. З невідомих причин король Русі не пішов проти загарбника сам, а відправив проти нього свого сина Романа. Літописець відзначив, що князь Лев тоді перебував в Угорському королівстві⁷⁸. Можливо, тільки через відсутність старшого сина було згадано про князя Романа (бл. 1230–1261). Літописець хотів акцентувати на тому, що володіння князя Лева були у Галицькій землі, тож через його

чому князь наважився захопити Галич: дружина князя Ігоря була донькою галицького володаря Ярослава Володимировича Осмомисла. Тож князь Ізяслав був спадкоємцем династії Ростиславичів по материнській лінії.

⁷⁸ Іпатьевская летопись. Стлб. 830.

візит до Угорщини король Данило наказав захищати землю князю Роману (наприкінці короткого опису додано, що князь Лев встиг лише перехопити кількох слуг боярина, якого князь Ізяслав відправив в Угорщину⁷⁹).

Літописне повідомлення 1254 р. є ще загадковішим, з огляду на питання: чому король Данило відправив свого сина Романа захищати Галицьку землю, а не сам очолив цей похід? У текстологічному аналізі літопису не знаходимо на це відповіді⁸⁰. Можливо, дії короля Данила можна пояснити так: володарю не було відомо, чи приєдналися до князя Ізяслава монголи, тож він не наважився виступити самостійно, бо ще не був готовий до відкритої конфронтації.

Вказівка на використання рогатини належить до оригінальних згадок, оскільки дає змогу припустити, що у полюванні використовували списи. Чи була рогатина бойовою або мисливською зброєю, складно відповісти. Водночас згадка такої зброї у сюжеті полювання старшого Романовича навряд чи може свідчити про господарське призначення такого типу озброєння у XIII ст.⁸¹. З археологічних досліджень відомо, що для полювання використовували стріли. Зокрема, відомо про пірамідальний наконечник стріли ромбоподібного перерізу з шийкою, який було віднайдено у Тустані в змішаному культурному шарі. За своєю формою він нагадував сулицю або спис, але значно менший у вазі. Гостра грань вказувала на те, що наконечник розрахований на прорізування тіла, але не призначений для пробиття обладунків. Його могли використовувати під час полювання на великого звіра або для стрільби по кінноті. Як мисливський варіант, такий наконечник міг використовуватися до XVII ст.⁸².

На розкопках із території Сирето-Дністровського межиріччя знайдені двошипні втульчасті наконечники стріл із заліза, які також

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 476–486.

⁸¹ Козак М. Озброєння військ Галицької та Волинської земель у XII–XIV ст. (торгівля, трофеї, власне виробництво): дис. ... д-ра філософії: 032 – історія та археологія Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2024. С. 92.

⁸² Рожко М. Архітектура та система оборони українських Карпат у княжу добу. Львів: БаК, 2016. С. 208.

використовували для полювання⁸³. Застосовували для полювання і втульчасті кістяні наконечники, яких теж знайдено чимало у цьому регіоні⁸⁴. Подальші археологічні пошуки, очевидно, дадуть змогу детальніше дослідити проблематику мисливської зброї і спорядження, оскільки серед писемних джерел вагомої інформації наведено мало.

Хрестоматійним прикладом полювання є події, пов'язані із заснуванням Холма, столиці старшого Романовича. Літописець згадав про них принагідно, коли описував історію заснування міста: «Данилови бо княжащоу во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ и постави во немъ пискоупа ѿздащоу же емоу по полю и ловы дѣющоу и видѣ мѣсто красно и лѣсно на горѣ вѣбѣхѣдащоу вкrouтъ его полю и вопроша тоземѣць како именується мѣсто се шни же ре коша Холмъ емоу има естъ»⁸⁵. Початкова частина оповіді про заснування Холма використовує мотиви заснування Києва, відомі літописцю із давнішої традиції, у якій також згадано мисливські утіждя⁸⁶. Щоправда, історії про вибір місця для поселення чи заснування замків часто пов'язані з полюваннями. Хроніст Симон де Кежа ще у другій половині XIII ст. записав переказ про давньоугорських легендарних володарів Гунора та Магора, які безуспішно переслідували лань під час полювання. Хоча звір утік від них, вони побачили, що відірвалися далеко від свого табору, а нововідкриті землі придатні для випасу худоби: отримавши дозвіл від свого батька, міфічного велетня Німрода, вони заснували на цих землях нове поселення⁸⁷. Князь Данило у юності виховувався при дворі короля Андрія II (1175–1235), тож йому були відомі апокрифічні угорські перекази про «пошуки Батьківщини». З іншого боку, старший Романович в іноземному середовищі міг опанувати угорську мову⁸⁸. Зрештою, галицькі еліти мали тривалі контакти (зокрема і

⁸³ За дослідженням І. Возного та А. Федорука, такий тип наконечників виявлено в пам'ятках X–XIV ст., зокрема під час розкопок у Ревному, Василеві, Горішніх Шерівцях, Чорнівці, Ленківцях, Дарабанах та Зеленій Липі. Див.: Возний І., Федорук А. Вістря стріл... С. 36.

⁸⁴ Там само. С. 37.

⁸⁵ Ипатьевская летопись. Стлб. 842.

⁸⁶ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 525–526.

⁸⁷ Kristó G. Hungarian History in the Ninth Century. Szeged: Középkorász Muhely, 1996. P. 119.

⁸⁸ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2013. С. 43.

родинні) із угорським баронством⁸⁹, тому, мабуть, були добре ознайомлені з традиціями тогочасної культури сусіднього королівства.

Сюжети про заснування міст після полювань трапляються в інших європейських джерелах новішої традиції. Схожу звістку про зведення нових міст вміщено у «Хроніці Биховця», найширшому білорусько-литовському літописі, що був укладений у першій третині XVI ст.⁹⁰. У 1323 р. князь Гедимін (1275–1341) під час полювання заснував м. Трокай: «Того ж року [1323] Гедимин, великой князь литовский, забавлялся в Керновѣ rozmaityми ловы, прошлой працы и не в часов военных ... Потом там уподобался ему пляц, и зараз, обіславши волости Керновский, збудовал замок, котрого перекопом и валом великим обваровал и назвал его Троки, для того, же що живо так дворане, яко осочниции мысливци, кухтикове и хлопята, зайцов, лисиц, куниц и иншого звѣру в тороках около ярчаков пред собою, за собою и по сторонах навязавши, возили, звѣру теж великого, лосей, еленей, сарн, полны возы многие наклали»⁹¹. Пізніше, за свідченням того ж анонімного автора, князь Гедимін полював недалеко від столичного м. Троки і на горі над р. Вілія поборов тур. Через те, що година була пізня, він залишився ночувати на новому місці і уві сні побачив залізного вовка: княжий віщун Лиздейко потрактував цей знак, як символ нової столиці, яку варто заснувати на цьому місці. Послухавши його поради, литовський володар заснував м. Вільнюс⁹².

Схожий концепт про заснування міста на полюванні вміщено у молдовському літописанні XVI ст. Повідомлення 1358 р. «Слов'яно-молдавського літопису» 1359–1504 рр. вказує на заснування міста угорським воєводою Драгошем I (?–1361) біля р. Молдава після полювання на тура й утворення Молдавської землі: «Драгожь и поиде себѣ со дружиною на ловѣ звѣринѣ и наидоша под горами высокими слѣдѣ туров ... и преидоша за туромѣ на место долине и краснейшие и наехаша тура у реки на брегу под вербою и

⁸⁹ Волошук М. «Русь» в Угорському королівстві. С. 175–202.

⁹⁰ Русина О. Хроніка Биховця. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bykhovtsia_khronika

⁹¹ Хроники Литовская и Жмойтская, и Быховца / сост. и ред. Н. Н. Улащик. *Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)*. Москва: Наука, 1975. Т. 32. С. 39–40.

⁹² Там само.

его убиша и насытишася от лова своего ... И Драгошъ воевода насади пръвое мѣсто на рѣкѣ на Молдавѣ и потом насадиша мѣсто Бани и иныѣ мѣста по рекамъ»⁹³. У літописі повідомляється, що Драгош став першим господарем Молдавської землі, для своєї печатки він обрав зображення голови тура. Отже, заснування міст на полюваннях – відома східноєвропейська традиція, у якій історичні традиції переплелися із літературною творчістю та переказами.

Певний відбиток літературної традиції (щоправда, дещо іншого спрямування) має літописний портрет князя Володимира Васильковича (1249–1288). Через проблеми зі здоров'ям та тривалу хворобу цей володар увійшов до історичної традиції, як книжник і філософ, меценат, що засновував нові міста, дбав про церкви і монастирі. Водночас через своїх воевод він брав участь у багатьох війнах та конфліктував із сусідами, захищаючи свої володіння й інтереси. Зовнішньополітичні аспекти його діяльності, зокрема військові кампанії, ще потребуватимуть дослідження, оскільки миролюбний і богобоязкий образ, створений вірним літописцем (чи вірними літописцями) при його дворі у Володимирі, усе ще домінує в історіографії⁹⁴. Окрім того, князь Володимир належав до представників суспільного стану «людей меча», тому військова справа і воєнні розваги не були для нього невідомими.

На основі аналізу літописного тексту помітні зацікавлення князя Володимира Васильковича мисливством. Зокрема, книжник характеризує володаря, як досвідченого та сміливого мисливця, що навіть у часи хвороби цікавився полюванням, розсилаючи своїх слуг: «Володимѣрь же примха из Раю в Любомль тоу же и лежаше всю зиму в полести свое и росылаа слоуги своѣ на ловы башеть бо и самъ ловче добръ хороборъ николи же ко вепреви и ни к медвѣдеве не ждаше слоугъ своѣх а быша емоу помогли скоро самъ оубиваше всаки звѣрѣтъм же и прослоулъ башеть во всеи землѣ понеже далъ башеть емоу Бѣ възнь не токмо и на ѡдиныхъ ловехъ но

⁹³ Славяно-молдавская летопись 1359–1504 гг. Сказание вкратцѣ о молдавскихъ господарехъ отколѣначаса Молдовскаа земля въ лѣто 6867. *Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв.* / под ред. Ф. А. Грекула. Москва: Наука, 1976. С. 57–58.

⁹⁴ Кралюк П. Володимир Василькович, правитель Волині: «біла ворона» при владі. *Екстракт 150: у 2 ч.* Київ: Українська прес-група, 2009. Ч. 1. С. 816–822.

и во всемъ за его добро и правдоу»⁹⁵. Короткий опис вказує на ведмедів як об'єкт «ловів», тобто Романовичі цінували не тільки диких кабанів, але також цих звірів (рис. 3).

Рис. 3. Полювання на ведмедя. Фреска із Софіївського собору (Київ)

Битва з таким «супротивником» вимагала фізичної сили, витривалості й чималого уміння. Можливо, літописець «пригадав» молоді роки князя Володимира Васильковича, коли хвороба ще не вразила його організм. Привертає увагу також вказівка на Боже заступництво як вияв допомоги Небес у сприянні мисливським успіхам. Так, пояснення ловецьких досягнень князя у літописі отримало християнське тлумачення, оскільки традиційна мисливська заботливість для освіченого та ревного Володимира Васильковича була би виявом язичництва.

Про те, що князі полювали на ведмедів, свідчать розкопки Я. Пастернака у Крилосі, під час яких було знайдено зуб ведмедя⁹⁶. Цікавою знахідкою є знайдене у Червнені ікло ведмедя зі слідами, утвореними очевидно дротяною петлею, з допомогою якої змушували тварину до послуху⁹⁷. Це підтверджує ловлю звірів та їхнє

⁹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 905–906.

⁹⁶ Пастернак Я. Старий Галич. С. 236.

⁹⁷ Kuśnierz J. Militaria z Czermnianad Huczwał... S. 116.

утримання, а також дресирування у княжих і боярських дворах з метою розваг. Популярність полювання на ведмедів та їх значимість у соціо-культурній ментальності засвідчено також окремими геральдичними пам'ятками (рис. 4).

Рис. 4. Герб Холмської землі у гербовнику Еразма Каміна XVI ст.

За уточненими археологічними даними, передусім об'єктами княжого полювання також були зубри, олені, кабани, остеологічний матеріал яких відомий із розкопок Звенигорода⁹⁸. У Бересті серед остеологічних даних перше місце займає олень⁹⁹. У Крилосі були знайдені також череп тура та зуб бобра¹⁰⁰, що також можна вважати слідами мисливства. В іншому княжому центрі – Пересопниці – остеологічний аналіз знайдених кісток показав, що популярними об'єктами для полювання XII–XIII ст. були олень, кабан та бобер¹⁰¹.

Доказом полювання на великих звірів у галицьких та волинських землях, окрім остеологічних знахідок, є предмети з сюжетами мисливства. У Бересті, в урочищі Замочок, в культурному шарі XI–XII ст. поміж кісток і рогів оленя зі слідами різання і пиляння виявлено фрагмент кістяного руків'я, на якому зображено оленя з поверненою назад головою та частину кістяної пластини з лежачим оленем. Схожі кістяні накладки із вирізьбленим оленем відомі у знахідках із розкопок Волковиська і Турова¹⁰². У Дорогичині знайдено кістяну ручку до бойового ножа з кириличним написом, яку зроблено із ребра тура, а у майстерні з обробки кісток знайдено відходи

⁹⁸ Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля... С. 135.

⁹⁹ Петегрич В. Розвиток сільського господарства... С. 208.

¹⁰⁰ Пастернак Я. Старий Галич. С. 236. Уже згадуваний череп зубра, череп тура, зуби бобра і ведмеда знайдено в межах одного огнища, яке, можливо, було останком більшої споруди (Там само. С. 234).

¹⁰¹ Кублій М. В. Тваринництво і мисливство... С. 149.

¹⁰² Петегрич В. Розвиток сільського господарства... С. 208.

від рогів оленів, лосів, сарн¹⁰³. Інші археологічні знахідки заготовок кістяних виробів та відходів від рогів оленя підтверджують існування майстерні з обробки кісток у Пересопниці та Листвині¹⁰⁴.

Археологічні розкопки також свідчать про поширення полювання на пушних звірів, для якого використовували спеціальні стріли із притупленими наконечниками (томарами), щоб не зіпсувати хутра. Багато їх було виявлено у Белзі, деякі знахідки мають окремі мітки, нанесені власниками стріл¹⁰⁵. Це зроблено для того, щоб на полюванні було відомо, чия це здобич. Більшість стріл-томарів були кістяними та виконували подвійну функцію: ними оглушали білок та куниць, не псуючи зовнішнього вигляду хутра. Відомі також такі наконечники з розкопок на території Червена та Дорогичина¹⁰⁶.

Мисливство на хутряних звірів (бобрів, білок, борсуків, куниць, лисиць) було досить поширеним і через те, що їхнє хутро використовували на експорт у інші країни. Німецький поет-мінезінгер Гартман фон Ауе (бл. 1065–1220) у своєму творі «Ерек» описав весілля головного героя Артура та його гостей – п'ятьох розкішно одягнених королів. Хоча Г. фон Ауе високо оцінив тканину, виготовлену в Англії, він вихваляє також якість хутряної підкладки, вважаючи, що таку річ не знайдеш ні в Русі, ні в Польщі: «... diu geville wären grâ/ das nieman anderswâ/ dehein bezzer enmohte hân/ ze Riuzen noch ze Pôlân»¹⁰⁷. Це літературне бачення підтверджується листуванням Бенедектинського аббата Екберта (1120–1184) із архієпископом Кельна Рейнальдом (1120–1167). В одному із їхніх листів вказано, що руське хутро коштує дорожче срібла та золота: «Ruthenis pellibus que auri et argenti precio preferuntur»¹⁰⁸. Хоча таке зауваження є досить загальним, воно вказує на найбільш

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Терський С. В. Пересопниця... С. 45. Чайка Р. Давньоруське городище Листвин і його околиці X–XI ст. Львів, 2009. С. 33.

¹⁰⁵ Петегирич В. Розвиток сільського господарства... С. 208.

¹⁰⁶ Kuśnierz J. Militaria z Czeremna nad Huczwą. S. 118; Петегирич В. Розвиток сільського господарства... С. 208.

¹⁰⁷ Hartmann Von Aue. Erec. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung von Thomas Cramer. Frankfurt am Main, 1972. S. 90. Детальніший аналіз образу Русі в середньовічній німецькій міститься у роботі Berkov P. Das «russische Thema» in der mittelhochdeutschen Literatur. *Zeitschrift für Slawistik*. 1976. Vol. 21. P. 297.

¹⁰⁸ Die Vision ender hl. Elisabeth und die Schriften der Aebte Ekbert und Emecho von Schönauf / hrsg. F. Roth. Brunn, 1884. P. 316.

впізнавані товари середньовічного німецького ринку, які потрапляли туди з Русі. Інші європейські джерела також наголошують на цінності руського хутра¹⁰⁹.

Окрім цього, хутро могло також використовуватися й для місцевих розрахунків. Свого часу М. Грушевський вважав питання «шкіряних грошей» досить дискусійним, однак, зважаючи на брак дорогоцінних металів, хутра (принаймні куниць та білок) активно застосовували як допоміжний предмет у грошових операціях¹¹⁰. Зокрема, під час розкопок у Дорогочині було виявлено майже 16 тис. свинцевих plomb XI–XIII ст. із різними зображеннями тризубів, святих християнської Церкви, птахів, кириличних літер. Існує гіпотеза, що ці plombи виконували роль знаків вартості хутряних грошей¹¹¹: кількість шкірок «білок» зв'язувалася у своєрідну «купюру», яка скріплювалася цими свинцевими plombами (т. зв. plombи Дорогочинського типу).

Галицькі та волинські князі були не проти збагатити свої статки не тільки сріблом і воском, але й хутром куниць, білок та бобрів, які водилися у тамтешніх землях¹¹². Наприклад, князь Данило Романович брав данину із ятвягів «черныа коуны и блъ сребро»¹¹³. Надалі ятвяги самі пропонували володимирському князеві «воскоули б лиль бобровъ ли черныхъ ли коунъ серебраль»¹¹⁴ в обмін на жито. На думку дослідників, «чорні куни» – це хутро куниць, тоді як «блсьребро» – це хутро горностая (як відомо зі збережених

¹⁰⁹ В анонімній французькій поемі «The Chanson d'Antioch», присвяченій Першому хрестовому походу, вказано про «sables de Roussie», у німецькому епосі «Krone» авторства Генріха з Турліну згадується хутро з Русі (von Russhie), в анонімній німецькій поезії «Athis und Prophlias» розповідається про «ein brun zobil ... gevingin zu Rûzen», у романі «Mai und Beaflo» також згадано про «zwene swarze zobebe ... von der Riuzen lande» (Mittelhochdeutsches Übungsbuch / ed. by C. von Kraus. 2nd ed. Heidelberg, 1926. P. 63–82, 276–279; Wis M. Ein Problematischer Farbenvergleich bei Eilhart und Veldeke: '... Brûn Alse Ein Bere'. *Neuphilologische Mitteilungen*. 1992. Vol. 93. No. 2/4. P. 382).

¹¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 351.

¹¹¹ Ісаєвич Я. Д. Дорогичин. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г–Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2004. С. 452. Також у дослідженні К. Болсуновського зібрано чимало зображень plomb із Дорогочина: Болсуновский К. Дорогичинськія plombи. Київ: тип. Г. Фронцевича, 1894. 70 с.

¹¹² Гудима Ю. Галицько-волинське князівство в XI–XIV ст. С. 130.

¹¹³ Ипатьевская летопись. Стлб. 835.

¹¹⁴ Там само. Стлб. 879.

берестяних грамот)¹¹⁵. Про використання хутра як еквіваленту грошей вказував також М. Поло: «Валюта цих людей складається із золотих злитків довжиною в п'ядь і вартістю близько 5 гроссі [венеційська монета, вагою у 2,18 г срібла – Х. М.] кожен; їхня дрібниця складається з голів куниць»¹¹⁶. Тож полювання використовували також і для того, щоб наповнити князівську скарбницю.

Окремі топонімічні назви річок, які відомі із літопису, загалом вказують на поширення у цих районах різної дичини. Можливо, їхні назви свідчать про переважання в ареалах цих річок певних звірів, які були ціллю для середньовічних мисливців (бобри, білки, вепри, зубри) (табл. 2).

Таблиця 2

Літописні назви річок, які вказують на поширення дичини у цих районах¹¹⁷

Назва річки	Рік	Літописна згадка
Білка	1144	...и ста Всеволодъ по сеи сторонѣ града а Володимиръ ста шбоною стороною шведъ с горы а межу ими рѣка Бѣлка
Бобрка	1211	...затворившю же са Арополкоу и Аволодоу в Галичи а Волидиславъ вьезде съ Оугры и Чехъ своими и собравъса с Галичанъ и приде на рѣкоу Бобрькоу
Бобрка	1229	...и шбѣха Даниль городъ и собравъ землю Галичкоую ста на четьрѣ части шкрѣтъ его и собра ѿ Боброкы доже и до рѣкы Оушицѣ и Проута
Вепр	1213	Ляхъ же многи избиша и гнаша по нихъ до рѣкы Вепра
Вепр	1235	...а Кондратъ побѣже до Лаховъ чересь ношъ и топилса башеть ѿ вои его во Вепрю множество
Зубра	1213	Мьстиславоу же стоащоу на Зоубры Дмитръ прибѣже к немуу

¹¹⁵ Гудима Ю. Галицько-волинське князівство в XI–XIV ст. С. 121.

¹¹⁶ The travels of Marco Polo... Р. 392.

¹¹⁷ Ипатьевская летопись. Стлб. 315, 730, 733, 759, 775.

Відтак ці назви свідчать про важливість полювання серед занять галицького та волинського населення. На основі наведених даних можна встановити, яка дичина була найпоширенішою.

Вдруге мисливські таланти князя Володимира згадані у його розлогому літописному некролозі: «...глаголаше ꙗсно ѿ книгъ зане бѣѣ философъ великъ и ловче хитръ хороборъ кротокъ смиренъ не злобивъ»¹¹⁸. В останніх критичних дослідженнях галицько-волинської частини Іпатіївського літопису запропоновано опис зовнішності та вдачі князя Володимира, попри можливу реалістичність окремих рис, тлумачити як певну імітацію попередніх взірців¹¹⁹. Вибрані для порівняння некрологи князів Романа Ростиславича (†1180) та Мстислава Ростиславича (†1180), справді, мають чимало спільних рис, так само належать представникам роду Мономаховичів (князі, до того ж, померли в один рік)¹²⁰, а проте пристрасть князя Володимира до книжок і полювання, його красномовство – окремі риси, які, на думку укладача галицько-волинської частини літопису, потребували додаткового акценту.

На жаль, літописна традиція держави Романовичів не надовго пережила князя Володимира Васильковича – у 1292 р. вона обірвалася, а пошуки можливого продовження цього літопису успіхів не мали. Це позбавило дослідників розлогого джерела з історії України, що зробило вивчення минулого західноукраїнських земель першої половини XIV ст. вкрай проблематичним. Пошук свідчень, пов'язаних із ловецтвом у Галицькій землі та Волині, вимагає залучення додаткового матеріалу.

Оригінальним та маловживаним джерелом, яке засвідчує популярність ловів серед Романовичів, є грамота, яку, начебто, князь Лев Данилович дав слuzі Осташку Гласкові у 1282 чи 1292 рр. на володіння с. Васичин у Галицькій землі з усіма належними правами в обмін на службу списом та із трьома стрільцями. Цей документ до наукового вжитку ввів Олег Купчинський, надрукувавши його текст (транслітерація давньоруського письма латинською мовою) із відповідними науковими коментарями¹²¹. На відміну від портретів

¹¹⁸ Там само. Стб. 921.

¹¹⁹ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 634.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Купчинський О. Акти і документи... С. 484–490.

інших володарів, старшому сину Данила Романовича «не пощастило» із літописною традицією – книжники не були надто прихильними до нього¹²². З іншого боку, князь Лев помер після 1292 р., тобто після уривання місцевого літопису. Тож посмертних характеристик і прославляння його діянь також не збереглося. Відповідно, про його особисті зацікавлення доступно обмаль інформації, а грамота, нібито видана наприкінці XIII ст., дає змогу припустити, що і князь Лев активно розважався мисливством.

Досліджуваний документ досить детально окреслює територіальні межі надання, але завершується незвичним уточненням про неможливість затвердити грамоту княжою печаткою, оскільки слуга Осташко заслужив милість свого сюзерена «на ловищі». Тому документ скріпили «зубом», що не зменшувало його юридичної сили: «Na swidoczystwo naszemu lysthowy nasv yesmu peczath prýwýsilý zubom zapeczatalý a ze nie ýmaliesmo nasoý peczathý prýssobý, a daliesmo toth lýsth na lowisczi»¹²³. Оригінал дарчого листа князя Лева не зберігся, але упродовж XVI ст. його декілька разів засвідчили у канцелярії польських королів. Зважаючи на відсутність первісного варіанту, а також беручи до уваги окремі недоладності у тексті (наприклад, велику кількість мікротопонімів чи нечіткість датування), О. Купчинський зробив висновок про фальсифікат, створений, можливо, упродовж XV–XVI ст.¹²⁴. Такий вердикт виглядає справедливим, проте окремі елементи грамоти можуть заслуговувати на довіру.

Історик та архівіст Іван Каманін вважав, що «визнання підробок грамот князя Лева, мабуть, є ще спішним; можливо, з часом у багатьох, якщо не у всіх випадках, виявиться, що в основі лежить дійсний факт видачі грамоти, що з втратою оригінальних грамот, унаслідок різноманітних обставин (пожеж, татарських руйнувань тощо), їхні власники вдавалися до відновлення по пам'яті втраченого оригіналу, що на тому ґрунті поновлення і відбувалося викривлення грамот, що доходило до впровадження або загублення в них

¹²² Bartnicki M. *Wizerunek «безчесного князя» w kronice halicko-wołyńskiej. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20: *Actes testantibus*. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. С. 93–100.

¹²³ Купчинський О. Акти і документи... С. 490.

¹²⁴ Там само. С. 489–490.

тих частин, які й у той чи інший час були зайві або їх бракувало»¹²⁵. За таких обставин основою підробки повинен бути певний оригінальний текст або, принаймні, уявлення про нього у спадкоємців слуги Осташка. Видається, що якраз обставина дарування грамоти «на ловищі» мала би дуже добре закарбуватися у родовій пам'яті, стати своєрідною легендою. Тому участь князя Лева Даниловича у полюванні може отримати документальне засвідчення.

Грамоту для слуги Осташка заради королівського затвердження кілька разів демонстрував Христофор Васичинський, який у 1550–1558 рр. претендував на право збирати мито у селі, володіти ним та довколишніми землями. Очевидно, існували зацікавлені особи, які не вірили у правдивість документа, тому шляхтич із роду Васичинських змушений був одержувати підтвердження привілею декілька разів упродовж короткого проміжку часу. Прихильність королівської канцелярії та позитивне рішення короля свідчать, що грамота виглядала достатнім аргументом для того, щоби переконати тогочасних урядовців. На жаль, не відомо, чи Х. Васичинський перебував у кровній спорідненості із Осташком Гласком, чи грамота на володіння потрапила до нього в інший спосіб. Однак окремі елементи у документі із XIII ст. досить рідкісні: мовиться про унікальну інскрипцію («нашому вірному слугі Осташкові Гласкові»). Як відомо, інші грамоти-фальсифікати князя Лева Даниловича не містять відомостей про «вірність» одержувача.

З документа князя Лева Даниловича не зрозуміло, чи Осташко Гласко брав участь у княжих ловах. Його біографія також малодосліджена – невідомим є його походження, за що отримав від князя відповідний привілей (разом із боярським званням?). Очевидно, що він належав до військового стану тогочасного населення, адже був зобов'язаний, відповідно до тексту грамоти, служити князю списом (напевно, мовиться про особисту службу, хоча давньоруське «спис» могло би означати назву підрозділу) і виставляти трьох стрільців за потреби.

Водночас участь руської еліти не князівського походження у полюваннях цілком вірогідна. Щоправда, підтвердити її з писемних

¹²⁵ Каманин И. Из истории подложных документов. 1. Грамота галичского князя Льва. *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*. 1907. Кн. 20. Отд. 5. С. 4.

джерел складно. З літописних уривків відомо, що визначним мисливцем був воєвода Тит із Берестя (нині – м. Брест у Республіці Білорусь): «Берестыани же собрашася и гнаша по них башеть бо Лаховъ двѣстѣ а Берестыанѣ ѿ башеть бо оу них воєвода Титѣ вездѣсловыйи моужьствомъ на ратѣхъ и на ловѣхъ и тако оугонивъше ѣ и бишася с ними»¹²⁶. Похвала для князівського воєводи у літописі – досить рідкісне явище, особливо якщо мовиться про якісь ширші описи, ніж просто про відзначення ратних подвигів. У цьому контексті привертає увагу зіставлення війни та полювання як військової розваги; обидва явища потребують, як вказав літописець, «моужьства». Схожа конструкція зіставлення («дѣла на войнѣ и на ловѣхъ») міститься у «Повчанні...» Володимира Мономаха¹²⁷, що, з одного боку, характеризує ідеального воїна того часу, а з іншого – вказує на справді непересічну постать берестейського воєводи.

У літописі вміщено ще один сюжет, який пов'язує Берестя із мисливським «світом». На тлі розгляду популярності полювання серед Романовичів важливо відзначити існування спеціального податку-утримання, що стягувався або на користь князя безпосередньо, або на користь його урядників. Зокрема, у тексті літопису збереглася грамота князя Мстислава Даниловича (?–після 1292) для Берестя, мешканці якого частково підтримали заколот проти свого нового сюзерена: князь Володимир Василькович своїм заповітом утвердив усі свої володіння за Мстиславом, однак частина городян підтримали князя Юрія Львовича. Щоби побороти такий виступ, князь Мстислав «приѣха въ Берестии и рече боаромъ своимъ естъ ли ловчиѣ здѣ шни же рекоша нетоутъ гснѣ из вѣка. Мстислав же рече ѣазъ пакъ оуставляю на нѣ ловчее за ихъ коромолоу абы не позрѣти на нихъ кров и повелѣ писцю своему писати грамотоу. Се азъ князь Мстиславъ снѣ королевъ вноукъ Романовъ оуставляю ловчее»¹²⁸. Текст грамоти не викликає заперечень: О. Купчинський привертає увагу до поведінки князя-експонента листа, який замість кривавої розправи над опонентами встановлює на бунтівних мешканців Берестя спеціальну подать¹²⁹.

¹²⁶ Ипатьевская летопись. Стлб. 890.

¹²⁷ Повчання Володимира Мономаха. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>

¹²⁸ Ипатьевская летопись. Стлб. 932.

¹²⁹ Купчинський О. Акти та документи. С. 350.

Дослідники в останньому критичному огляді літопису відзначили, що «ловчє» – податок із населення для утримання організованої служби князівських полювань¹³⁰. Традицію збирання такого податку у Бересті запровадив князь Мстислав (у його грамоті цей термін використано вперше), надалі ж «ловчє» регулярно згадується у документах XV–XVI ст., зокрема з Литовської метрики встановлено, що це утримання одержували різні литовські великокнязівські урядники, зем'яни тощо¹³¹. Отже, практики виконання повинностей, запроваджені за часів Романовичів, існували тривалий час і успадковувалися навіть у період литовського панування.

Через брак джерел, на жаль, відшукати повідомлення про полювання на теренах держави Романовичів у XIV ст. складно. Очевидно, що князі не забули цієї розваги, однак втрата літописної традиції звузила можливості для пошуку та аналізу відповідних фрагментів. Вказівка на мисливство вміщена у привілеї 1339 р. князя і «володаря Королівства Русі» Юрія-Болеслава Тройденовича. У цьому документі князь надав вірному слугі Барткові із Сандомира війтівство на магдебурзькому праві у Сяноку. Відповідно до тексту документа, окрім, власне, війтівства, князь передав Барткові та його законним спадкоємцям право володіти шостим ланом між гаями і межами самого м. Сянока, отримуючи з цього надання усі можливі вигоди та прибутки¹³². Мовиться про використання орних ґрунтів, лук, пасовищ, боліт, а також лісів та заростей для полювання на різних звірів і ловлі птахів¹³³. Важливим є розмежування у документі двох різних видів полювань – «*venatione animalium et ferarum cunctarum et omnium avium captura*». У межах цього контексту привертає увагу фраза «*et omnium avium captura*». Спробуємо встановити, чи йдеться про окремий вид полювання (за допомогою птахів), чи ловлю самих птахів. Текст надання має подібний формуляр і міг стати основою для написання інших грамот XIV ст. У багатьох фальсифікатах князя Лева Даниловича трапляється цілком клішований опис, який містить згадки про «изъ лѣсы и борьми изъ рѣками и потоки ись сажавками и калоужами съ вѣсѣми помиткы в лѣсѣ и в рѣках в ловищах даєм» (Грамота Лева Даниловича боярину Нерунові від жовтня 1287 р.) чи «даємъ с полми

¹³⁰ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 643.

¹³¹ Там само. С. 641.

¹³² Купчинський О. Акти та документи. С. 193.

¹³³ Там само.

и сѣножатми и з лоуками и ставы и млинми и з лѣсы и з борѣтми и медовыми данми и вѣчими данми и совѣми пожиткы и ловищи» (Грамота Лева Даниловича церкві Івана Хрестителя у Перемишлі від жовтня 1301 р.)¹³⁴. Подібне розмежування концепту звіриних та пташиних ловів міститься у пізніших грамотах польського короля Казимира III: «ferarum et avium»¹³⁵. В одній із них, яка ґрунтувалася на «наданнях найясніших руських князів», надано право ловити різних «ferarum et avium», які є зараз на землі, а в майбутньому можуть бути під землею «*quae nunc ibi super terram sunt, et sub terra in futuro*»¹³⁶. В іншому документі, у якому Казимир III підтверджує, начебто, привілей князя Лева Даниловича, знаходимо ще один схожий вираз про передачу отримувачу привілея луків, пасовищ, лісів, продуктів бортництва та тваринництва, а головне – усіх вигод від полювання, ловлі та рибальства (*ausupationibus, mellificiis, piscationibus*)¹³⁷. Відокремлення полювання від ловлі птахів також міститься в інших грамотах-фальсифікатах князя Лева Даниловича. Розрізнення *Venacionibus* й *Ausupationibus* є у двох документах-підтвердженнях Казимира III¹³⁸. Тож існувала певна традиція у тлумаченні мисливства на птахів та звірів у руських землях і вживанні окремих канцелярських висловів, які загально підтверджували ті чи ті надання. Функціонувало певне «бюрократичне» кліше, яке використовувалося для позначення прав володіння землею і користування усіма можливими прибутками та користю від неї, утім також був дозвіл на полювання і вилов диких птахів. Отже, як вдалося встановити на основі пропонованого аналізу, у грамоті князя Юрія-Болеслава Тройденовича йшлося саме про полювання на птахів та звірів. Традиція такого полювання була добре відома у наступні десятиліття, коли польські володарі, затверджуючи привілеї руських князів, використовували схожі формули та означення у документах. Привілей для слуги Бартка, автентичність якого не викликає заперечень, подібний до надання князя Лева Даниловича для слуги Остафія, про що йшлося раніше. Водночас на тлі надання магдебурзького права Сяноку вказівка на мисливський привілей для

¹³⁴ Схожий принцип підтвердження дарчої грамоти використовується у пізніших пам'ятках. Там само. С. 790.

¹³⁵ Там само. С. 777.

¹³⁶ Купчинський О. Акти та документи. С. 777.

¹³⁷ Там само. С. 782.

¹³⁸ Там само. С. 785, 795.

слуги Бартка привертала не так багато уваги. Невідомо, які заслуги мав цей урядник перед князем Юрієм-Болеславом, але щедre надання вказує також на його мисливський «інтерес», притаманний усім «людям меча» у середньовіччі.

Полювання на птахів має також певний іконографічний сюжет. На одному зі срібних пластинчастих браслетів, який походить із відомого Молотівського скарбу (XIV ст.)*, в шести арках (по три на кожній стулці) з колонами і капітелями вміщено гравіровані малюнки. Так, на одній із них зображено двох різних птахів із розкинутими крилами, а в центральній – тризубець, який скоріше нагадує досить складну розетку з розквітлими кінцями. На другій стулці також є зображення птахів, а між ними – постать мисливця в гостроверхій шапці. Він тримає у правій руці спис, а в лівій – здобич – птаха з довгим хвостом (рис. 5)¹³⁹.

Рис. 5. Зображення мисливця зі списом та упольованим птахом (?) на браслеті з «Молотівського скарбу»

* Молотівський скарб, який складався з предметів давньоруського мистецтва, був знайдений у 1896 р. у с. Молотів (Жидачівщина).

¹³⁹ Коваль І., Миронюк І. Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2015. С. 135.

Полювання на птахів досить міцно укорінилося у свідомості галицької еліти: багато зображень птахів містяться на т. зв. Дорогочинських пломбах, які використовувалися для скріплення «хутряних грошей» з метою проведення середньовічних торгових операцій (рис. 6).

Рис. 6. Приклади Дорогочинських пломб із зображеннями різних диких птахів¹⁴⁰

Про поширеність полювання на птахів у руських землях також свідчить середньовічна німецька література, зокрема «Пісня про Нібелунгів», яка, за загальноприйнятою версією, створена у 1205 р.¹⁴¹ У 22-й пригоді розповідається, що русини, греки, поляки та інші народи прибули разом із легендарним королем Етцелем, утім, із вихідцями з Києва та печенігами, які вільно стріляли в птахів: «Von Riuzen und von Kriechen/ den Poelän unt den Walachen/ ir ross diu vil guoten/ swaz si site heten,/ Von dem lande ze Kiewen/ unt die wilden Petschenaere./ Zu schießen nach den Vögeln/ Mit Kräften sie die Pfeile»¹⁴². Згадка про різні народи у цій поемі виражає не тільки традиційні уявлення, а й нові етнічні концепції, що склалися у свідомості німців у XII–XIII ст. під впливом торгівельного та політичного обміну з Руссю¹⁴³. Автор «Пісні про Нібелунгів» механічно

¹⁴⁰ За виданням: Болсуновский К. Дорогочинські пломбы. 70 с.

¹⁴¹ Berkov P. Das «russische Thema»... P. 303.

¹⁴² Helmut de Boor. Das Nibelungenlied nach d. Ausg. von Karl Bartsch. Brockhaus: Wiesbaden. 1972. S. 216. Також див.: Sager A. Hungarians as fremde in Medieval Germany. *Meeting the Foreign in the Middle Ages* / ed A. Classen. New-York: Routledge, 2016. P. 107.

¹⁴³ Berkov P. Das «russische Thema»... P. 304. Також див.: Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von «Riuzen» in der deutschen Literatur des Mittelalters. *Russen und Rußland aus deutscher Sicht 9–17 Jahrhundert*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1988. S. 86–87.

поеднав старі уявлення із новими, так що у підсумку виникли певні неузгодженості, однак показовим є те, що автор створив надзвичайно повчальну та динамічну загальну картину уявлення про Русь як багату на дичину землю. З одного боку, їхнє кількісне перерахування повинно посилити екзотичність описаної сцени, а з іншого – демонструє уявлення середньовічного німецького дворянина про те, що руські землі були чудовими мисливськими угіддями, що відзначено у європейському героїчному епосі. Крім цього, окремі натяки на популярність соколиного полювання містяться у записках мандрівника М. Поло, який вказував, що володіння Русі надзвичайно широкі, і тут у великих кількостях водяться соколи і сапсани, яких часто продають також в інші країни¹⁴⁴. Щоправда, венеційський мандрівник писав про Русь загалом, і невідомо, наскільки землі Романовичів перебували у фокусі його уваги.

У літописі мало згадок про мисливських птахів, фактично, ідеться про один епізод, у якому фігурує образ сокола. Близько 1231 р. біля Шумська відбулася битва Романовичів проти галицько-угорських військ, яким командував королевич Андрій (1210–1233). У досить ґрунтовному описі битви міститься неоднозначний епізод: «...приехавшимъ же соколомъ стрѣлцемъ и не стѣрпѣвшимъ же людемъ избиша ѣ и роздрашася»¹⁴⁵. У перекладі Леоніда Махновця вказано про «соколів-стрільців»: «Але приїхали соколи, стрільці [Данилові], і не видержали люди [Андрієві] – вони побили їх, і ті прийшли в замішання»¹⁴⁶. Однак, на мою думку, у цьому епізоді застосовано порівняння: стрільці прибули як соколи на поле бою і накинулися на угорських воїнів. Фрагмент потребуватиме подальшого обговорення, зокрема в філологічному контексті.

Семантика сокола відома і з раніших руських пам'яток, зокрема зі «Слова о полку Ігоревім». У цій пам'ятці сокіл згадується 16 разів, насамперед як образ, що характеризує князів. Єдиний виняток – це порівняння перств легендарного співця Бояна із соколами, які він спускав на стадо лебедів (образно – на струни гуслів)¹⁴⁷.

¹⁴⁴ The travels of Marco Polo... Р. 392.

¹⁴⁵ Ипатьевская летопись. Стлб. 768.

¹⁴⁶ Літопис руський. ХМІ. 8(2?).тх 1231.

¹⁴⁷ Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича. Москва: Въ Сенатской Типографіи, 1800. С. 4.

В інших випадках соколів виразно порівнювали з князями, зокрема організатору походу Ігорю Святославичу (1151–1202) та іншим воїнам присвячено такі слова: «Не буря соколы занесе/ чрезъ поля широкая»¹⁴⁸. Описуючи князя Романа Мстиславича, невідомий автор «Слова...» використав метафоричне порівняння «високо плаваєши на дѣло въ буєсти/ яко соколъ на вѣтрехъ ширяся/ хотя птицю въ буйствѣ одолѣти»¹⁴⁹. Тож порівняння із соколами пердусім стосується князів. Семантичні благородство, сила та сміливість цих птахів мали б акцентувати на воїнських якостях руських володарів. Згадка літописця Романовичів про прибуття стрільців як соколів не суперечить існуючій літературній традиції, коли князів та дружинників порівнювали із цими хижими птахами. У Київському літописі містяться унікальні свідчення про полювання Ігоря Святославича, яке він здійснював у полоні з дозволу половців: «...но волю ємоу даахоутъ гдѣ хочеть тоу ѣздашеть и астрабомъ ловашеть а своїѣ слоугъ съ ѣ и съ ѣ с ним ѣздашеть сторожеві»¹⁵⁰. Невеликий уривок важливий не тільки тому, що вказує на почесні умови «ув'язнення» новгород-сіверського володаря, а й на те, що він займався мисливством із яструбами. На жаль, інших свідчень про полювання на хижих птахів дуже мало. Однак «Слово...» містить також вказівку на те, що князь Ігор здійснював лови під час втечі з половецької неволі. Відтак, полювання на хижих птахів, характерне для тогочасних європейських еліт, на Галицькій та Волинській землях має досить скромну джерельну основу. Однак сумніватися у тому, що таке явище існувало, не доводиться. Навіть зі збережених свідчень помітно, що розрізнялися полювання на велику здобич та на птахів. Водночас семантика сокола глибоко вкорінилася у культуру тогочасного суспільства. Відтак віднайдення нових джерел (як писемних, так і археологічних) дасть змогу ширше дослідити роль полювання на птахів на землях держави Романовичів.

Отже, полювання як елітна середньовічна розвага було популярним серед Романовичів та боярського оточення. Окремі сюжети, які збереглися у літописі, напевно, не передають усього захоплення мисливством, а є лише певним відлунням, на основі якого

¹⁴⁸ Ироическая пѣснь... С. 6.

¹⁴⁹ Там само. С. 31.

¹⁵⁰ Ипатьевская летопись. Стлб. 649.

непросто робити узагальнення. Напевно, князі (і королі Данило Романовича та Юрій Львович) разом із боярами, вірними слугами мали би полювати значно частіше, ніж про це повідомляв літописець. Водночас ловецтво виконувало свій утилітарний аспект (забезпечувало князів та бояр харчуванням і виконувало важливу роль у грошовому обміні). Але Романовичі також розважалися полюючи. Наприклад, сюжет про заснування м. Холм, якщо залишити за дужками можливе літературне коріння, не вказує на нагальну потребу у їжі, натомість демонструє зацікавлення у полюванні, як в елітному дозвіллі. Також мисливство у XIII–XIV ст. було привілеєм – проаналізовані грамоти князів Лева Даниловича (насамперед фальсифікатів, що видавалися від його імені) та Юрія-Болеслава Тройденевича вказують на особливу роль цього елітного заняття, реалізувати яку можна було лише із дозволу княжої влади. Така «потрійна» структура перетворювала полювання на важливий соціальний феномен, який споріднював галицько-волинську еліту із європейським воїнством.

Христина МЕРЕНЮК